CROATICA CHRISTIANA PERIODICA
ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOG BOGOSLOVNOG FAKULTETA U ZAGREBU
GOD. IV ZAGREB 1980. BR. 6

Članci i rasprave

IZVJEŠTAJI PIĆANSKIH BISKUPA SVETOJ STOLICI (1589–1780)

Ivan GRAH

Istarski je poluotok od najstarijih vremena bio podijeljen na tršćansku, koparsku, novigradsku, porečku, pulsku i pićansku biskupiju. Spominje se i postojanje biskupija Sipar kod Umaga i Cisse kod Rovinja. Porečka je zajednica kršćana bila organizirana već oko 250. godine i imala za biskupa Maura. Izgleda da je pićanska biskupija bila osnovana 524. godine kada je papa Ivan I, uz pristanak cara Justinijana i kralja Teodorika, podijelio Istru na biskupije.[1] Iako je datiranje ove male i gotovo minijaturne biskupije, u brdovitom dijelu Istre, na granici rimskih agera Labina, Poreča, Motovuna i Buzeta teško, ipak je ona stoljećima odolijevala vladarima, ekonomskom rastu i opadanju, mukotrpno čuvajući glagoljicu i glagoljanje do konačnog ukinuća. Dapače je glagoljica nadživjela samu biskupiju, jer je posljednji svećenik–glagoljaš umro u Grimaldi 1849. godine.[2]

1.

Nakon što je papa Siksto V. godine 1585. obnovio staru praksu da svi rezidencijalni biskupi moraju u Rim osobno donijeti ili poslati po opunomoćenom zastupniku detaljan izvještaj o stanju u biskupiji, pićanski biskup *Juraj Reitgartler* (1570–1600)[3] uputio je Svetoj Stolici tri izvještaja. Prvi izvještaj ponio je u Rim i usput pohodio sveta mjesta domaći svećenik Nikola Jadrulić, vjerojatno 1589. godine. Ovaj je izvještaj napisan latinskim i talijanskim jezikom bez datuma. Biskup ističe da biskupija potječe od vremena cara Konstantina i da je njezin zaštitnik sv. Nicefor, rodom iz okolice Bizanta, 254. godine podnio mučeniku smrt. Mala se biskupija sastoji od gradića Pićna, Gračišća i Lindara te deset sela; narod je sav katolički; vjernici se ispovijedaju i pričešćuju o Vazmu, kvatrama, Tijelovu i o većim blagdanima; sve se župe nalaze u austrijskom dijelu Istre, osim Grimalde koja je u mletačkom; u svim župama žive svećenici glagoljaši izuzevši Pićan i Gračišće; narod je jednostavan i zadovoljan staroslavenskom službom Božjom; u biskupiji ima oko deset tisuća stanovnika, mahom drevnih Hrvata i malo prebjega pred Turcima, svi su dobri i poslušni Crkvi; u biskupiji postoji jedan jedini samostan s crkvom Majke Božje, onaj kod Čepićkog jezera, gdje žive dva do tri pavlina

glagoljaša; svake se nedjelje propovijeda i katehizira; održavaju se godišnje sinode klera i godišnje vizitacije župa u duhu Tridentinuma; jedini Lutherovi sljedbenici jesu zakupac sela Čepić i njegova žena, ali rijetko dolaze na imanje; sav kler sastaje se jednom godišnje na pastoralni skup.

Drugi je izvještaj 1593. godine odnio u Rim dijecezanski svećenik Šimun Brumnjak. Biskup Reitgartler posebno ističe kako je sav narod u biskupiji „pietati Christianae deditissimus". Zatim izvještava da u samom Pićnu, sjedištu biskupije, postoji sedam crkvica; da je katedrala posvećena Bl. D. Mariji; da je pićanski biskup sufragan akvilejski; da pićanski kaptol ima četiri kanonika kojima je povjerena pastva Pićna i okolnih sela; da su svi kanonici i kler rado učinili ispovijest vjere; da je biskup kroz 23 godine boravka u dijecezi doživio mnogo neprilika i životnih opasnosti sa strane susjednih heretika i zračnih nepogoda; da se u katedrali čuvaju mnoge relikvije; da se za crkve i ckrvice u Pićnu i širom biskupije brinu mnogobrojne bratovštine koje su često u sukobu s biskupom i sa župnicima; da u biskupiji nema sjemeništa zbog nedostatka sredstava, ali da u Pićnu jedan svećenik—učitelj poučava dječake gramatiku i vjeronauk; da prigodom godišnje vizitacije župa biskup misi, propovijeda, dijeli krizmu, pregledava račune bratovština, inventar crkava te kler i narod potiče na dobro; da uz generalnog vikara postoje i dekani koji stalno obilaze malu biskupiju; da su svećenici pretežno Hrvati „linguae latinae prorsus ignari", koji od knjiga posjeduju jedino brevijar i misal i koji „sacra eadem quoque lingua [illirica] et officium celebrantes".

Treći biskupov izvještaj ponio je u Rim gračaški župnik Petar Jerbula 1595. godine. Biskup zapravo šalje Sinodalne konstitucije pićanske biskupije iz 1594. godine u 39 točaka. Peta točka glasi: „Cum iam toties, immo saepissime a nobis prohibitum sit, ut missalia et breviaria antiqua abolirentur, quae apud nonnullos usquedum visuntur, praedicta aut comburantur, aut ad nos diferantur, nec ullo modo apud vos habebuntur". Kategorički se zabranjuje uporaba starih misala i brevijara koje treba ili spaliti ili predati biskupu, a nikako zadržati kod sebe.

Ova biskupova zabrana odnosi se na staroslavenske misale i brevijare, a ne na one koji su bili vlastiti akvilejskoj crkvenoj pokrajini, gdje je dvije godine kasnije, tj. 1596, bio ukinut „ritus patriarchinus" i uveden rimski. Treba istaknuti da na pokrajinskom koncilu u Udinama 1596. prisutni biskupi nisu zabranili staroslavenske misale i brevijare, nego su izrazili želju da ih „učene i pobožne osobe koje dobro poznaju taj jezik revidiraju i isprave". Prisutni su biskupi preporučili, ali nisu propisali, da bi ilirski biskupi trebali u crkvenu uporabu polako uvesti Rimski misal, brevijar i ritual. U samoj su formulaciji izbjegli riječ ‚latinski", ali se iz konteksta vidi da su na to ciljali, a izvedbu prepustili razboritosti pojedinih biskupa.[4] Izgleda da je od svih istarskih biskupa pićanski Juraj Reitgartler bio najradikalniji i prvi pokušao dokrajčiti staroslavensku službu Božju. Danas nije poznat ni jedan staroslavenski kodeks iz područja pićanske biskupije. Nedavno je pronađeno nekoliko ostrižaka staroslavenskih misala u uvezu najstarijih matičnih knjiga u Gračišću i u Krbunama. Pronađeni staroslavenski ostrišci svjedoče da se i u Gračišću glagoljalo, iako biskup u izvještajima Svetoj Stolici piše obratno. Vrijedna je spomena i činjenica da je u Lindaru ranije postojao glagoljski skriptorij Fraščić Petra, koji je 1463. napisao *Tumačenje psaltira hrvatskoga* za naručitelja izvan pićan-

ske biskupije. Vjerojatno je Fraščić i za pojedine župe u svojoj biskupiji prepisao više glagoljskih misala i brevijara koji su bili uništeni nakon proglašenja sinodalnih odluka za pićansku biskupiju 1594. godine.[5]

2.

Biskup *Antun Zara* (1601–1621)[6] odaslao je Svetoj Stolici izvještaje o stanju u biskupiji također u tri navrata: 1606., 1614. i 1620. godine. Godina 1606. obuhvaća dvije relacije. Antun Zara, isusovački pitomac, rodom iz Akvileje bio je imenovan biskupom uz razne dispenze u 26. godini života. Bio je vrlo obrazovan, imao je u Pićnu bogatu biblioteku i napisao enciklopedijsko djelo „Anatomia ingeniorum et scientiarum" tiskano u Veneciji 1615. godine.[7] Živio je u Pićnu u teškim vremenima, kad se vodio lokalni rat između Austrije i Mletačke republike. Biskupija je bila izložena ratnim pohodima i razaranjima. Čak je i biskup Zara, zajedno s „kraljevcima" tj. austrijskom vojskom, sudjelovao u jurišu i zauzimanju kaštela Račice u mletačkom dijelu Istre.[8] Zara je bio lojalan dvoru i dosljedan u provođenju tridentinskih odluka.

Tri Zarina izvještaja o stanju u biskupiji opširna su i lijepo sastavljena, četvrti je vrlo kratak i tužan. Biskup najprije iznosi opširan historijat svoje biskupije na temelju arhivske građe, povelje osnutka biskupije i urbara,[9] zatim životopise sv. Nicefora mučenika i sv. Nicefora pićanskog biskupa, sa željom da ih kardinal Baronio uvrsti u svoje „Annales Ecclesiae".[10] Tu je molbu ponovio barem četiri puta i tražio papinu preporuku, ali bezuspješno. Na rubu prvog izvještaja dodana je primjedba valjda u Kongregaciji, neka se sam obrati kardinalu. Biskup ponavlja i molbu za potpuni oprost za hodočasnike koji posjećuju pićansku katedralu, što mu je na sedam godina bilo odobreno tek 1612. Poziva se na prošlost kad su i crkva i biskupija bile bogate raznim darovnicama, počevši od cara Konstantina kad su prihodi iznosili do 15.000 kruna, a u njegovo vrijeme bili su uslijed ratnih pustošenja svedeni na jedva 200 kruna. Uza sve to biskup je uspio obnoviti svoj dvor i katedralu, obogatiti crkveni inventar, povećati prihode izgradnjom dvaju mlinova na rijeci Raši. Biskup stalno rezidira u Pićnu, obilazi godišnje sve župe, ukida zloporabe i praznovjerje, održava godišnje sinode u duhu Tridentinuma i Akvilejskog koncila i zahtijeva njihovu dosljednu provedbu, a ne djelomičnu kao ranije. Katedralu kakve nema u pokrajini posvetio je Marijinom navještenju, dok je prije bila posvećena Bl. D. Mariji. U prvom izvještaju biskup nabraja utvrđene gradiće Gračišće i Lindar, zatim otvorena sela Novaki, Zarečje, Cerovlje, Previž, Kršiklu, Brdo, Krbune, Grobnik, Sveti Ivanac, Gradinje, Čepić, Gologoricu, Škopljak i Tupljak u austrijskom dijelu, te Grimaldu u mletačkom dijelu Istre. U drugoj relaciji spominje pet gradića i 15 sela, u trećoj samo dva gradića, dok nigdje izričito ne spominje Pićan. Svaka župa ima svećenika, a gradići ih imaju i više. Prema prvom izvještaju gotovo svi svećenici govore hrvatski, talijanski i njemački. Ranije se svuda u župama, osim Pićna i Gračišća, glagoljalo, ali su kasnije svi svećenici počeli upotrebljavati latinski jezik u liturgiji. Bez znanja latinskoga jezika ubuduće neće biti ređen ni jedan svećenik, zato se biskup pobrinuo da starije bogoslove šalje na nauke u Ljubljanu i u Graz, dok mlađe domaći svećenici poučavaju gramatiku i vjeronauk u Pićnu i u Gračišću. Biskup Zara piše: „Sacerdotes omnes quasi, Petinensibus exceptis, Illyrico

Idiomate Sacrum in meo primo adventu celebrabant, iam fere omnes Latino. Nam Illyrici in pluribus a Latinis discrepant, carentque libris, et ideo ubi potui Latinum Idioma et huius Sacerdotes introduxi: constitui, ut in posterum nullus daret operam, nisi litteris latinis, et me nullum ad Sacros Ordines promoturum nisi Grammaticam calleret''. U biskupiji žive samo katolici: jedino u Čepiću žive tri plemićke porodice, Borghen, Barbo i Nikolić, koje su prigrlile Lutherove zablude. Neki su se vratili pravoj vjeri, plemića Adama uspio je obratiti biskup, dok je ostale muškarce i žene koji su ustrajali u zabludama nadvojvoda Ferdinand potjerao iz biskupije. Biskupija je mala, ali dobro napučena. Nekada je imala mnoga župa, a sada ih ima samo 16 s oko 27.000 ispovijeđenih stanovnika. Po Usrksu župnici izvještavaju biskupa o broju ispovijeđenih. Biskup smatra vrlo ljekovitim što je neke grijehe na teritoriju svoje biskupije pridržao sebi.[11] Biskup ima i svjetovnu vlast nad selima Škopljak i Tupljak, a od nedavna i nad župom Gologoricom. Biskupovi koloni u Škopljaku doživljavaju zlostavljanja, provale, otimačine i osude na zatvor sa strane stanovnika Gračišća i Bernardina Barboa, zapovjednika Pazinske grofovije. Biskup, iako savjetnik i prijatelj austrijskog nadvojvode, nemoćan je da otkloni nepravde kojima su izloženi njegovi podanici. Još je gore stanje u Tupljaku, odakle su pokrajinske vlasti nasilno odvele 15 obitelji kolona s njihovom pokretnom imovinom za vrijeme biskupa Zaharije (1550-1562) koji nije mogao platiti porez u iznosu od 60 forinti. Koloni su bili prodani lupoglavskom zakupcu Gušić Kristoforu koji ih je preprodao Tuzleru, a ovaj ih je na umoru oporučno ostavio svojoj ženi. Biskupija je time materijalno oštećena i godišnje gubi oko 500 forinti, dok kupac nepošteno zarađuje tisuće i tisuće na jadnim kolonima. Biskup moli papinu pomoć i intervenciju kod cara. Rubno uz tekst je netko u Kongregaciji napisao: „Commendatur Nuntio". No slučaj odvedenih kolona nikada se nije riješio.

Biskup Zara dalje izvještava da se u Pićnu nalazi katedralni kaptol s 4 kanonika kojima je povjerena pastva u gradiću i okolnim selima. Nekada je ovaj kaptol imao do 20 kanonika. Velike brige zadaje biskupu pavlinski samostan kod Čepičkog jezera, gdje žive jedan do dva monaha koji su raspiskali bogate prihode, za crkvu i samostan se ne brinu, a biskupu zatvaraju i crkvu te mu ne daju da se u njoj pomoli ni da je pohodi. Biskup je o tom slučaju pisao provincijalu i generalu, ali sve uzalud.

Opisujući granice male biskupije, izvještaj navodi: sa sjevera tršćansku, sa zapada porečku i s jugoistoka pulsku biskupiju.

Prvi i drugi Zarin izvještaj predao je u Rimu biskupov opunomoćenik Faust Venancije Vrančić, biskup Csanada u Madžarskoj.[12] Treći je odnio i obavio ostale formalnosti domaći svećenik, gračaški župnik (plebanus) Petar Jerbula.[13]

Četvrtu i posljednju relaciju odaslao je biskup Zara Svetoj Stolici po dijecezanskom svećeniku Grguru Fraibilla 1620. godine. Relacija je vrlo kratka i tužna kao odraz poratnoga stanja u biskupiji, koja je bila poprište stalnih upada, provala i pustošenja Mlečana. Biskup ističe da nema smisla ponavljati ono što je ranije opširno opisao, već bolno konstatira kako su Mlečani mnogo jadnih ljudi iz biskupije odveli na galije ili internirali, kako su seljacima oteli i odveli stada, popalili usjeve i zapalili bijedne kolibe. Tako je biskupija izgubila više tisuća žitelja. Biskup ističe da je sudjelovanje preostalog i preživjelog naroda u službi Božjoj intenzivnije i masovnije, jer vjernici traže jakost i

utjehu u vjeri u tim teškim vremenima. Zato biskup moli produženje povlastice potpunog oprosta za hodočasnike koji 29. prosinca, na dan svetih zaštitnika Nicefora mučenika i Nicefora biskupa, posjete pićansku katedralu.

3.

Biskup *Pompej Coronini* (1625–1631)[14] osobno je posjetio sveta mjesta u Rimu 1628. i predao jedinu relaciju u kojoj opravdava kašnjenje i odgađanje zbog neobavljene vizitacije dijeceze i zbog čestih zasjedanja goričkog sabora, gdje mora nastupati i kao zastupnik i kao carev savjetnik. Za katedralu tvrdi da je lijepa, uredna i posvećena Uznesenju Marijinu, da se Pićan nalazi na nepristupnom i kamenitom brežuljku nedaleko rijeke Raše i da je kraj plodan i zasađen vinovom lozom. Biskupovi su prihodi vrlo oskudni i nedovoljni za pristojan život: sastoje se od male desetine sela Škopljaka i Tupljaka i od tri do četiri bačvice vina što se skupi u Pićnu i u Gračišću. Svi ti prihodi zajedno ne iznose ni 100 zlatnih dukata. U Pićnu žive jedino tri kanonika s malim prihodima koji ne iznose ni 30 dukata. Pićanska biskupija priznaje za svjetovnoga poglavara ugarskoga kralja kao pazinskog grofa. Jedino je župa Grimalda pod vlašću Venecije. Broj pričešćenih u biskupiji nije veći od 3.000 duša, župe su u bijednom stanju, osjeća se nedostatak klera, jer kroz više vremena nije bilo ređenja i biskupija je bila više godina bez biskupa. Za vrijeme rata najviše je stradala Kršikla, gdje su iz crkve sve odnijeli, te svećenik tamo nema opstanka, nego svake druge nedjelje dolazi misiti župnik iz susjedne Grimalde. Svi župnici služe se latinskim jezikom i rimskim obredom, osim trojice koji su zajedno s biskupovim pomoćnikom napustili latinski jezik te se služe staroslavenskim.[15] Citat glasi: „Qui cum meo Cooperatore linguam latinam destituti, illirica curam peragunt". Narod se služi ilirskim jezikom koji se pučki zove hrvatski. Jedino neki pojedinci govore talijanski.[16] U biskupiji nema ni jednog heretika. Za vrijeme vizitacije pavlinskog samostana biskup je našao samo jednog monaha. U katedrali svake nedjelje i blagdana propovijeda arhiđakon. Širom biskupije ima mnogo bratovština, ali bez napisanih duhovnih pravila, pa zato članovi često troše prihode u gozbama i pijankama. Biskup to ne može zabraniti jer bratimi zemlju i vinograde bratovština obrađuju besplatno, te su im gozbe i pijanke jedina nagrada za trud. Trebalo bi revalorizirati bratovštine, obdariti ih oprostima i članove pravilima usmjeriti na duhovnost. Takvom tvrdnjom svršava relacija biskupa Coroninija.

4.

Biskup *Gašpar Bobeck* (1631–1635),[17] izgleda, nije poslao u Rim ni jednu relaciju za vrijeme svoga biskupovanja u Pićnu. U Vatikanskom arhivu postoji jedino njegova molba kojom je zatražio odgodu relacije za XII. kvadrijenij. U toj molbi iz 1633. biskup se opravdava da mu je nemoguće obaviti pohod župa i poslati izvještaj zbog prečih poslova i obveza koje mora obavljati u carevo ime u svojoj pokrajini.

5.

Biskup *Antun Marenzi* (1637–1646)[18] bio je posvećen u Rimu kamo je putovao službeno u svojstvu člana careva poslanstva papi. Nakon posvete za pićanskog biskupa

primio ga je u audijenciju papa Urban VIII. Usput je udovoljio propisima o vizitaciji *ad Limina* i bio oslobođen podnošenja relacije za biskupiju koju još nije poznavao ni bio uzeo u posjed. Godine 1644. biskup je ponovo osobno pošao u Rim, pohodio bazilike i na kongregaciji predao pismenu relaciju o stanju u biskupiji. Prema navodima u relaciji biskup može živjeti u Pićnu jedva tri mjeseca s bijednim prihodima, ali si je ipak uspio popraviti biskupski dvor i dovršiti što su bili predšasnici započeli. Grad Pićan vrlo je malen, ističe se jedino katedrala s lijepim mramornim oltarom, dvama bočnima i kapelom sv. Nicefora, koja je vrlo stara i oslikana prizorima iz svečeva života. U toj se kapeli čuva mnogo raznih svetih relikvija. Biskup je dao izraditi nove orgulje: ranije ih uopće nije bilo.[19] Sam naziv „Petena" za Pićan kao sjedište biskupije dolazi, prema tumačenju biskupa Marencija, od hrvatske riječi „pet", a pobožni je car [Konstantin] koji je osnovao biskupiju gradić želio nazvati Pentapolis i time istaknuti da je Pićan peto biskupsko sjedište koje je car utemeljio. Pićanski su biskupi zadnjih stoljeća i na taj način nastojali spašavati biskupiju od ukidanja.[20]

Biskup dalje izvještava da pićanski kaptol ima tri kanonika s vrlo malim prihodima, da je arhiđakonu povjereno dušobrižništvo, da drugi kanonik misi u katedrali, a treći u crkvi sv. Mihovila na groblju izvan gradskih zidina. Kanonici propovijedaju u nedjelje i blagdane, tumače Evanđelje i glavne vjerske istine, časoslov mole zajedno u koru samo u nedjelje i blagdane, a u ostale dane mole privatno. U biskupiji ima mnogo bratovština: posvećene su Presv. Tijelu, Bl. Djevici Mariji i raznim svecima. Sve su bez pisanih pravila i nisu obdarene oprostima. U biskupiji zbog siromaštva nema sjemeništa, bogoslovi uče čitati, pisati i osnove latinskoga jezika. Nema ni doma za siromahe. Inače ima malo prosjaka, jer su ljudi radini te si radije radom zasluže potrebno za život negoli skitnjom i prosjačenjem. U pavlinskom samostanu žive dva monaha. Uz redovite poslove na carevom dvoru biskup je uspio vizitirati župe, održati sinodu i izdati konstitucije. U biskupiji ima oko 8.000 duša. Narod je vrlo pobožan, poslušan i odan Crkvi. Svi govore hrvatski i neki pojedinci talijanski.

6.

Biskup *Franjo Vaccano* (1649–1663)[21] proveo je vrijeme svoga biskupovanja kao brodolomac na uzburkanom moru, prema pisanju u relaciji iz 1661. godine. Tek što je preuzeo biskupiju buknula je krvava buna širom pazinske grofovije sa završnicom u samom Pićnu, gdje su pobunjenici uhvatili zapovjednika grofovije i njegova tajnika, neljudski ih mučili i ubili; profanirali katedralu, provalili i opustošili biskupski dvor, oteli pokretninu, uništili podove, porušili pregradne zidove i odnijeli biskupovu imovinu. Biskup se morao potucati svijetom tražeći pravdu sve do carskoga dvora i boreći se za vlastitu egzistenciju do 1659. kad se konačno mogao vratiti u Pićan. Biskup se ovako jada svetom ocu: „Nam vix limina ingressus ipsius Episcopatus, crudelis totius Comitatus Pisinensis rebellio, cum morte, et inhumana trucidatione temporalis Gubernatoris, et Cancellarij, tum sacrilega Cathedralis Ecclesiae Petenensis violatione, et infractione, et omnimoda Episcopalis domus spoliatione, nec non ipsorum parietum, ipsorum denique pavimentorum destructione: communi humani generis hoste suadente contigit; unde spoliatus ego omnibus, et vita non securus, alibi, de mea sustentatione, et salute sollicitus, auxi".[22]

Vaccano je bio i ljubljanski stolni prepozit, gdje je 1560. putem bečke nuncijature dobio pismeni ukor što u proteklih 11 godina nije poslao nikakav izvještaj Kongregaciji o stanju u biskupiji, što nije posjetio grobove svetih apostola i što ne rezidira u biskupiji. Taj nemili događaj zaprepastio je biskupa koji je sebe smatrao pokornim kapelanom, slugom i sinom njegove svetosti i koji je živio u najboljoj vjeri da se nije ogriješio ni o koji kanon, jer je uza sve svoje odisejade koje je doživio 1656. bio poslao opširan izvještaj o stanju u biskupiji i ovlastio Josipa Mechola, opunomoćenog predstavnika ljubljanskog kneza-biskupa u Rimu, da ga zastupa i da vizitira sveta mjesta. Josip Mechol je pismeno obavijestio biskupa Vaccana da je već posjetio bazilike i da će doskora predati relaciju o stanju u pićanskoj biskupiji. No upravo u to vrijeme počela je Rimom harati kuga od koje je umro i Josip Mechol, a da nije uspio biskupu odaslati odgovor Kongregacije na relaciju iz 1656. godine. Biskup je pisao u Rim Mecholovim nasljednicima o tome i o drugim pitanjima, ali odgovor nije dobio. Izgubljena je relacija bila opširna, jer je biskup detaljno opisao jadno materijalno i moralno stanje svoje biskupije nakon seljačke bune iz 1653. U Vatikanskoj građi postoji bilješka da je vizitacija bila obavljena za 1651. i 1657. godinu, ali relacije nema.

U novoj relaciji biskup Vaccano naziva sebe sufraganom ljubljanskog kneza–biskupa. U samom Pićnu žive Morlaci i Hrvati koji se bave zemljoradnjom i vinogradarstvom, u toku tjedna žive i rade na svojim imanjima, za nedjelje i blagdane vraćaju se svojim kućama zbog svetkovanja dana Gospodnjega. Tako je Pićan u toku tjedna pust. U njemu živi svega nekoliko svećenika, građana nema, nema liječnika, ni kirurga, ni ljekarne, ni policije, ni obrtničke radionice, ni mesnice. Nekada je biskupija bila vrlo bogata, imala je 20 kanoničkih prebenda. Turske provale prošlih stoljeća, zatim mletačka haranja tog stoljeća kao i buna osiromašiše ovaj kraj. Tada su u Pićnu živjela samo tri kanonika s oko 25 škuda prihoda godišnje po osobi. Biskupov prihod iznosi oko 150 škuda godišnje, čime mora uzdržavati generalnog vikara, kancelara, poslugu, hodočasnike, prolaznike, prosjake i članove prosjačkih redova; mora snositi troškove za razne popravke i rasvjetu; mora plaćati 50 škuda poreza. Nakon provale i devastacije biskupskoga dvora za vrijeme „barbarske okrutnosti pobunjenih podanika" biskup nije imao kamo ni glavu sklonuti do one godine kad se barem nešto uspjelo popraviti. U sveopćoj bijedi u Pićnu se ističe jedino katedrala. Kaptol nema dostojanstvenika, ni teologa, ni penitencijara, ni prebenda. Kanonici se bave pastvom u Pićnu i podružnicama. U pontifikalnoj misi asistiraju jedan svećenik i jedan kapelan, jedino na Veliki četvrtak sudjeluju župnici. Dva kanonika pjevaju koral na pučki način („musicam choralem more rusticano"), ali tako da se biskup mora crveniti od stida pred strancima. Orgulje rijetko kada zabruje. Biskup nema svećenika na izbor: strani neće doći zbog kukavnih prihoda i neznanja hrvatskog jezika, domaći ne mogu izvan biskupije na školovanje zbog siromaštva. Jedva pokoji uči gramatiku, a ukoliko idu učiti izvan biskupije, ne vraćaju se više. Ni biskupovi predšasnici nisu mogli živjeti stalno u Pićnu, već su obnašali i razne druge službe za cara, za nadvojvodu, za patrijarha, za druge biskupe, za papu kao apostolski vizitatori, komesari i inkvizitori. Car ima pravo izbora župnika u Gračišću, Lindaru i Zarečju. U župama Sveti Ivanac, Krbune, Brdo, Čepić, Grimalda, Gologorica, Cerovlje i Gradinje imaju to pravo dijelom biskup, dijelom zajednica mještana. U toj praksi nema kanonske institucije, stoga biskup mora trpjeti zloporabe „pro bono

animarum". Župnički su prihodi tako niski i bijedni da pojedini župnici moraju obrađivati zemlju i vinograde žele li preživjeti. Oni se kao pravi seljaci oblače u domaća rustična odijela, bez svećeničkog kolara, plašta i šešira, kreću se svi poderani s hrvatskom kapom na glavi ili onakvom kakvu nose vojnici ili konjanici.[23] Kad bi ih bilo moguće predstaviti papi... Ili kako piše sam biskup: „ ...cum Curati Patriotae sint, ex misello suo patrimonio maxima ex parte vivunt, miseram vitam ducentes, nam plerique personaliter terram fodere, vineas elaborare, et similia rusticana opera exercere debent; et hinc ferme omnes sine ulla Status Sacerdotalis decentia, sine collari, sine pallio, sine pileo, sed biretum croaticum, militis, vel capelleti ad instar gestantes, vestibus ex tella nigra, vel grisio, ut rustici, totique laceri incedentes, rustici potius quam Sacerdotes. Si Sanctitati vestrae possibile foret illos praesentare iudicarentur!" Dalje biskup dočarava sjaj i čistoću, crkve, oltare i stolnjake: na što sve ne bi papa naišao kad bi se mogao suočiti s ovom krajnjom bijedom! Uza sve to utješno je što se sakramenti svuda dijele prema Rimskom obredniku i propisima Tridentinskoga sabora. Biskup je ozbiljno i strogo opomenuo župnike da moraju posjedovati brevijar, Bibliju, Tridentinske odredbe, Rimski obrednik i po koju knjigu casusa i propovijedi; nedjeljom i blagdanom moraju propovijedati, tumačiti Evanđelje i glavne vjerske istine.

Prema daljnjim navodima u biskupiji ima oko 3.000 stanovnika. Svi oltari po crkvama imaju svaki svoju bratovštinu, ali jedino ona Svete krunice u Gračišću ima duhovna pravila isposlovana u Rimu.[24] Bratimi obrađuju njive i vinograde svojih bratovština, međusobno dijele prihode i malo se brinu za crkve i oltare. Biskup je izdao stroge propise glede poslovnih knjiga, pravila i statuta za sve bratovštine. Vjernicima je preporučio pobožnost prema Presv. olt. sakramentu, izlaganje i klanjanje svakog četvrtka i osnivanje dotične bratovštine s brojnim članovima. Biskup se raduje što kler živi kreposno i na uzor vjernicima. Od poroka vjernika spominje pojavu konkubinata i psovanje Boga, Djevice Marije i svetaca. U pavlinskom samostanu žive jedan do dva monaha, a uz crkvu ima i groblje za laike. Prigodom prve vizitacije biskup je bio dočekan i primljen časno i uz zvonjavu. Pregledao je crkvu, a u skaristiju je ušao nasilno, jer mu pavlini nisu dopustili. Za vrijeme druge vizitacije biskup nije bio dočekan, ali je crkva bila otvorena. Biskup se dvomuio da li da samostan ošine interdiktom ili patra suspenzijom: odlučio se na suspenziju od ispovijedanja i pričešćivanja vjernika.

Biskup je do ove relacije održao dvije sinode, izdao konstitucije koje se odnose na dijeljenje sakramenata, na bogoslužje, na ćudoređe i život klera i vjernika. Biskup dolazi u Pićan povremeno, dva do tri puta godišnje, ali ima generalnog vikara, Gašprotić Petra, domoroca koji je tu službu obnašao za šest biskupa, koji već 50 godina služi u katedrali i koji je pobožan i krepostan, učen i revan. Biskup ostavlja u Pićnu i kancelara koji zajedno s generalnim vikarom bdije nad biskupijom. Biskup preteženo živi u Ljubljani gdje je i prepozit grada, sufragan kneza–biskupa i zastupnik duhovnih staleža u pokrajinskom saboru. Biskup smatra da se to ne kosi s obavezom rezidencije u Pićnu, jer je i Pićan u sastavu pokrajine.

Supotpisnici ove Vaccanove relacije bili su: Petar Gašprotić, senior pićanskoga kaptola i generalni vikar, star 75 godina; Ivan Težak, pićanski kanonik, star 61 godinu; Juraj

Hlaj, gračaški župnik, star 78 godina; Juraj Glogovac, lindarski župnik, star 56 godina i Juraj Kukurin, župnik gologorički, star 52 godine.

Isti su kanonici i župnici pred generalnim vikarom u Pićnu potpisali dvije izjave kao priloge relaciji iz 1656. i dvije gotovo identične iz 1661. godine. Oni su pod zakletvom izjavili da svi prihodi biskupije ne iznose više od 150 mletačkih škuda („scuta veneta"). Od navedene svote treba odvojiti 30 škuda za porez i pristojbe kranjskoj pokrajini, 15 za uzdržavanje krova, 50 za čuvara biskupskog dvora, 10 za kancelara i 15 za uređivanje četiriju crkvica u Pićnu i održavanje bogoslužja. S ostatkom od 30 škuda raniji su biskupi živjeli u Pićnu neki po jedan, dva ili tri mjeseca, neki samo osam ili četrnaest dana, dok su ostalo vrijeme godine provodili drugdje i obavljali različite službe, bilo crkvene bilo civilne. U drugoj se izjavi potpisnici zaklinju da, prema pamćenju ljudi, ni jedan biskup nije stalno rezidirao u Pićnu ni u dijecezi. Tako je biskup Martin 1440—1441. godine bio generalni vikar kardinala Aleksandra i umro u Ljubljani; biskup Konrad bio je generalni vikar Akvileje i živio u Filaku 1463. godine; biskup Danijel Barbo obavljao je dužnost generalnog komesara inkvizicije za čitavo Carstvo; biskup Grgur Slatkonja, kao bečki biskup, upravljao je i Pićnom; biskup Zara živio je u rodnoj Akvileji i u Kranjskoj gdje je imao svoja imanja; biskup Juraj Reitgartler bio je i zagrebački kanonik; biskupi Weinperger i Coronini živjeli su na imanjima u rodnom kraju; biskup Bobeck bio je ujedno ljubljanski prepozit i živio pretežno u Ljubljani; i biskup Marenzi vršio je službu generalnog vojnog vikara za vrijeme cara Ferdinanda III. Potpisnici se za istinitost navoda pozivaju na stare dokumente i nadgrobne natpise kao i na osobno znanje za biskupe svoga stoljeća.

Ovaj je izvještaj ponio u Rim i pohodio bazilike novački župnik Petar Šestan u pratnji Zec Mihovila, gologoričkog kapelana.

7.

Biskup fra *Pavao de Tauris* (1663—1667)[25] poslao je 1666. godine u Rim jedan izvještaj, ali ga nema u Vatikanskom arhivu. Spominje ga biskup Raunach u relaciji iz 1675. godine.

8.

Biskup fra *Pavao Budimir* (1668—1670)[26] biskupovao je kratko vrijeme. U Vatikanskom arhivu nema njegove relacije. Vjerojatno je za nju spremao podatke, jer u onoj biskupa Marottija ima jedan ovjerovljeni prilog iz 1669. u kome gračaški župnik Juraj Hlaj i pićanski kanonik Ivan Težak kao nestori u biskupiji pod zakletvom izjavljuju da su osobno poznavali ranijih devet biskupa koji su svi, osim posljednjega tj. fra Pavla Budimira, imali neki izvor prihoda izvan Pićna ili izvan biskupije ili izvan pokrajine.

9.

Biskup *Andrija a Raunach* (1670—1686)[27] u jedinoj relaciji iz 1675. tuži se da boluje od upale zglobova i kamenaca („podagra et calculi")[28] te da je gotovo nepokretan. Stoga šalje u Rim opunomoćenog predstavnika Karlović Grgura, župnika iz Cerovlja.

Biskup se poziva na relaciju Pavla de Taurisa iz 1666. godine, prema kojoj su za vrijeme bune 1653. bile uništene sve knjige i stare povelje u biskupskom dvoru u Pićnu osim rukopisa „Juria episcopalia". Biskup se jada kako su kukavni njegovi prihodi u Pićnu. Za ono malo vina što župani i sindici skupe u gradu biskup se mora brinuti za hostije i misno vino te za ulje vječnoga svjetla. Pićanski kaptol ima tri kanonika: dvojica uživaju male kaptolske prihode, treći prima sa strane zajednice u naravi vrijednost od 30 forinti godišnje. Stipendij za tihu misu iznosi osam novčića („solidi"), za pjevanu 12.[29] Štolarina za pogreb sastoji se od hljeba kruha, mjere vina[30] i voštanice vrijedne jedan novčić. Svi biskupovi prihodi u naravi ne iznose više od 300 forinti. U jedinom samostanu siromašno životare tri pavlina bez prihoda. Stanovnika u biskupiji ima 3769 i svi su katolici. Sinode se održavaju prema potrebi.

Poslije biskupa Andrije relaciju su potpisali katedralni kanonici Martin Gašprotić, Ivan Težak i Ivan Nicefor Žagrić.

10.

Biskup *Ivan Rossetti* (1689–1691)[31] nije uputio Svetoj Stolici ni jednu relaciju, vjerojatno zato što je bio malo vremena na pićanskoj stolici.

11.

Biskup *Petar Antun Gaus* (1693–1716)[32] poslao je u Rim pet relacija: 1697., 1701., 1705., 1711. i 1714. godine. U Vatikanskom arhivu nema one iz 1701. Relacije je predao Kongregaciji i posjetio grobove Apostola domaći sin, isusovac Marko Ljubičić, koji je u to vrijeme bio hrvatski penitencijar u crkvi sv. Petra u Rimu. Posljednju je relaciju u biskupovo ime predao isusovac Zaharija Gladić, također hrvatski ispovjednik u Rimu. Biskup nije mogao poslati dijecezanskog svećenika zbog siromaštva biskupije, osobno nije mogao doći zbog upale zglobova nogu i ruku te kamenaca („podagra, chiragra, calculi").[33] Godine 1705. bilo je opasno putovati zbog ratnog stanja,[34] a 1714. putovanje je bilo zabranjeno jer se pojavila kuga.[35] Biskupa je posvetio pulski biskup Leonard Pagello[36] uz asistenciju dvojice opata. Nakon 1675. godine iz Pićna u Rim nije poslana ni jedna relacija. Biskup Gaus se poziva upravo na ovu i prepričava kako su sve stare knjige i spisi u Pićnu bili uništeni za vrijeme bune, provale u katedralu, devastiranja biskupskog dvora i ubojstva Battonija, zapovjednika pazinske grofovije.[37] Katedrala ima male prihode od vina što ga župani i sindici ili gastaldi sakupe od stanovnika.[38] Taj prihod jedva pokriva troškove za hostije, misno vino i ulje za vječno svjetlo pred Presvetim. Stolni se kaptol sastoji od tri kanonika, koji bez osobne imovine i prihoda ne bi mogli živjeti, dapače jedan živi na teret zajednice. Biskup računa svoj prihod: 120 škuda u 1697. godini; 300 forinti 1705. godine; isto 1711. ili koliko je dovoljno za tri mjeseca življenja u 1714., a štolarina se nije izmijenila od 1675. godine: stipendij tihe mise iznosi 8 novčića ili 5 „bagiochija", pjevane 12 novčića odnosno 7 „bagiochija" i taksa za sprovod ili protuusluga sastoji se od hljeba kruha, mjere vina i sitne voštanice vrijedne jedan novčić.[39] Dušobrižništvo Pićna i okolnih sela povjereno je kanonicima.

U biskupiji postoje tri župe: Gračišće, Lindar i Novaki, od kojih ovisi još osam područnih crkava („curatae ecclesiae") prema navodima u relaciji iz 1697. godine, sedam prema onoj iz 1705. odnosno jedanaest kako izvještava 1711. U relaciji iz 1714. stoji da u biskupiji ima 5 kanonika i 12 kurata, od kojih su četvorica župnici. U biskupiji postoji jedan samostan s 3 do 4 pavlina. Biskup pontificira za veće blagdane, obavlja kanonske vizitacije i prema potrebi održava sinode. Prema prvom izvještaju u biskupiji živi oko 4 000 stanovnika, prema drugom i trećem 3 769 (kao 1675!) i prema četvrtom oko 6 000. U posljednjoj relaciji biskup tvrdi da od oko 6 000 stanovnika oko 3 000 ima nepričešćenih. Konačno o bratovštinama biskup Gaus piše da ih ima mnogo i da su posvećene Presv. olt. sakramentu, Djevici Mariji, Svetoj krunici i raznim svecima.

Na relaciji iz 1711. napisana je u Kongregaciji ova natuknica kao odgovor: „Commiserandum statui miserrimae huius Ecclesiae, et respondendum ut curet aliquo modo saltem pueros instrui".

12.

Biskup *Juraj Marotti* (1716–1740),[40] izgleda, nije poslao ni jedan izvještaj Svetoj Stolici o stanju u biskupiji, iako je bio pićanski biskup 24 godine. U pismu upućenom svetom ocu 1738. moli odriješenje od cenzura u koje je upao i odgodu za relaciju i vizitaciju *ad limina.* Sam priznaje da ga je jedna opomena za propust relacije zatekla u Kranjskoj, druga u Rijeci. Biskup se nastoji opravdati i navodi više razloga: 1. podagra[41] tj. upala zglobova prikovala ga je uz krevet u Rijeci na proputovanju za Pićan 1730. te je ondje ostao na liječenju, jer u Pićnu nema ni liječnika ni ljekarne. Liječnik Jakov Casignolo, „medico romano", propisao mu je mliječnu kuru („cura lactae")[42] koje se već 8 godina drži, ali pored toga osjeća teške bolove, na vlastite noge ne može stati ni ruke pokrenuti bez tuđe pomoći. 2. Biskup vodi prepozituru Rudolphswerdt u Koruškoj i Štajerskoj s 20 župa,[43] što zadaje više brige i posla nego pićanska biskupija. 3. Dvije vizitacije pićanske biskupije obavio mu je senjski biskup,[44] ostale generalni vikar. 4. Zastupnik je ujedno duhovnih staleža na saboru u Ljubljani, gdje se borio za statut pokrajine i za veće zajedničko dobro morao je žrtvovati rezidiranje u biskupiji. 5. Svoje izbivanje iz biskupije opravdava primjerom biskupa Gausa koji je 16 godina živio u Rijeci. 6. Odgađao je slanje relacije u čvrstoj nadi da će mu se zdravstveno stanje poboljšati. 7. Za svog predstavnika u Rimu bio je izabrao opata Franju Alfanoa, prebendara vatikanske bazlike.

U pismu adresiranom iste godine svom zastupniku Alfanu u Rim poručuje da će doskora poslati relaciju i tri priloga putem carskog konzula u Anconi, grofa Pironija, i moli ga da mu javi kakvu milostinju treba ostaviti prigodom vizitacije rimskih bazilika i koliki je trošak za dva brevea u korist bogoslova Tulja.[45] Dalje biskup piše da mu se narušeno zdravlje poboljšava, ali da i unatoč tome predviđa mučno putovanje do Pićna. Brodom će putovati do Plomina, koji je pod mletačkom vlašću, a dalje će do Pićna na nosilima podnositi barem 5 sati mučnih tegoba. Ovom je pismu biskup Marotti priložio ovjereni prijepis dviju izjava pićanskih kanonika i najstarijih župnika iz 1656. godine u korist biskupa Vaccana koji je pošto–poto htio opravdati propust

rezidiranja u biskupiji. Istim se izjavama poslužio biskup Marotti i 1737. pozvao u Pićan službenog notara da ih ovjeri.

13.

Biskup *Ivan Josip Bonifacije Cecotti* (1741–1765)[46] sastavio je i poslao u Rim tri opširne relacije: 1756. prvu, 1760. drugu i, bez datuma, najvjerojatnije 1764–1765. treću. Biskupa je u Rimu zastupao isusovac Franjo Ksaverije Benzoni[47] koji je ranije bio hrvatski penitencijar u bazilici sv. Petra, zatim generalni prokurator družbe za njemačke provincije. Biskup nije mogao osobno doći u Rim zbog oskudnih prihoda i izričite zabrane civilnih vlasti.[48] Prema pisanju u relacijama pićanski je biskup do 1752. bio sufragan akvilejskog patrijarha, od 1752. dalje goričkog nadbiskupa.[49] Biskup Cecotti imao je čast da u papino ime preda palij, znak metropolite, goričkom nadbiskupu.[50] Biskup, kanonici i župnici savjesno i stalno rezidiraju. Biskup je iz biskupije izbivao svega oko 6 mjeseci kad je morao putovati u Ljubljanu i Beč da štiti svoja prava i jurisdikciju nad selima Škopljak i Tupljak sa oko 40 selišta. Ta su prava i jurisdikciju osporavali i svojatali susjedni gospodari, princ Aversperg i markgrof a Prie.[51] Biskup je morao voditi dugu i čvrstu borbu s upravom pazinske grofovije od 1748. dalje i trošiti svoje male prihode, oko 160 rimskih škuda, da sačuva i obrani svjetovnu vlast nad svojim feudima.[52]

Biskup je pristankom nadvojvode izdao sinodalnu konstituciju kojom je ograničio staro pravo laičkog patronata s obzirom na predlaganje kandidata za ispražnjene župne beneficije i naredio pismeno polaganje godišnjih računa župniku, biskupu prigodom vizitacije i patronu. Za kandidate ckrvenih beneficija biskup je uveo natječaj te provjeru znanja i sposobnosti sa strane sinodalne komisije. Ovoj se konstituciji usprotivio princ Aversperg, ali je pred kraljevskim sudom Kranjske izgubio parnicu i bio prisiljen dopustiti biskupu uvid u poslovanje i račune crkvenih beneficija župa Brda i Čepića, vikarijata Grobnika i Gradinja. Biskup je zatim isposlovao od carice Marije Terezije godišnju rentu od 300 njemačkih forinti.[53] Na taj je način mogao proširiti katedralu, izgraditi šest sporednih kapela i podići četiri oltara koji su posvećeni Gospi od Svete krunice, sv. Ivanu Krstitelju zajedno sa sv. Vinkom Ferrerijem i sv. Franjom Paulskim, sv. Antunu Padovanskom i sv. zaštitnicima Niceforu mučeniku i Niceforu biskupu. Iza oltarne slike posljednjega oltara predviđeno je mjesto za odlaganje mnogobrojnih relikvija. Uspio je obnoviti i biskupski dvor koji je bio toliko zapušten i zanemaren da se gotovo nigdje nije moglo sigurno stati.

Pićan je nekada bio slavni istarski grad, u njegovo vrijeme je pust i samotan, a nalazi se u sastavu pazinske grofovije i pod vrhovnom svjetovnom vlasti carice i kraljice Marije Terezije. Od drevnih povlastica i stare slave, osim siromaštva i starine pićanskom je biskupu ostalo pravo na prvo mjesto (jus praecedentiae) među prelatima na pokrajinskoj skupštini.[54] Gradić Pićan nema prěko 60 kuća ni više od 120 stanovnika. U biskupiji nema ženskog samostana, sjemeništa, gimnazije ni zalagaonice („mons pietatis"). Ima samo jedan pavlinski samostan sa osam monaha uzornog života. U Pićnu žive tri kanonika, četiri prebendara i jedan kapelan koga uzdržava bratovština duša u čistilištu. Kapelan poučava dječake gramatiku i vjeronauk. Postoji i jedna zborna crkva u Gračišću

sa župnikom, dva kanonika i dva nadarbenika koji pored pastve prostrane župe poučavaju dječake gramatiku. Župnik upravlja hospicijem koji je dao osnovati domaći svećenik Martin Milotić.[55] Župnici savjesno vode matične knjige i nedavno uvedenu knjigu stanja duša (status Animarum). Svi župnici šalju na kuriju godišnji izvještaj o stanju duša, o broju, spolu i dobi župljana. U svim sakristijama izvješeni su tabelarni popisi blagdana, procesija, godišnjica posvete crkve, misa za dobrotvore i obveze iz zakladnih misa i ostavština. Župnici savjesno propovijedaju svake nedjelje i blagdana, svake nedjelje katehiziraju djecu te u adventsko i korizmeno vrijeme održavaju posebne nagovore za odrasle. Izvanredne propovjednike izabiru župnici u dogovoru s narodnim starješinama i uz potvrdu biskupa.

U biskupiji uz stolnu župu u Pićnu i zbornu u Gračišću postoje ove župe: Sveti Ivanac, Lindar, Zarečje, Novaki, Kršikla, Cerovlje, Previž, Gologorica, Krbune, Brdo, Čepić i Grimalda; zatim vikarijati Tupljak, Gradinje i Grobnik. U biskupiji ima zajedno s katedralom ukupno 63 crkve, koje se sve nalaze u austrijskoj Istri osim Grimalde koja je u mletačkoj. Biskup je osobno šest puta obavio vizitaciju svih župa, ostale je obavio generalni vikar. Za vrijeme vizitacije biskup misi, propovijeda, dijeli krizmu i obavlja druge eventualne poslove. Biskupa u tim pohodima prate generalni vikar, tri sposobna čovjeka i jedan kateheta. Biskup se brine za svećenički podmladak, bogoslovi se školuju izvan Istre, prije ređenja biskup osobno provjerava znanje i sposobnost kandidata, koji 8 dana obavljaju duhovne vježbe i neposredno prije svećeničkog posvećenja polažu ispit iz moralke. Biskup je uveo mjesečne konferencije za kler, koje u Pićnu predvodi najmlađi kanonik, a u Gračišću, Gologorici i Brdu župnik. Predvoditelji su dužni svakog četvrtog mjeseca slati kuriji odgovore klera na postavljene casuse. Kanonici u Pićnu i Gračišću mole kanonske hore držeći se drevnih konstitucija. Biskup im se pridružuje za blagdane i kroz korizmu. Biskup češće pontificira, a asistiraju mu kanonici i ostali svećenici. Crkveno pjevanje podržavaju i prate orgulje. Kler ima male i jedva dovoljne prihode za život, na uzor je vjernicima te nedjeljne i blagdanske mise namjenjuje za narod. Narod živi raspršen po selima, poljima i vinogradima. Iako je primitivan i neuk („rudis et incultus"), ipak je dobrog vladanja i sklon pobožnosti, bez većih poroka i sablazni. Opaža se sklonost osveti, proklinjanju i bezrazložnom zazivanju i spominjanju imena Božjega. Župnici se nastoje boriti protiv tih pojava i iskorijeniti ih. Vjernici obdržavaju uobičajene, zavjetne i taksativno propisane procesije, svetkuju još i one blagdane koje je Sveta Stolica ukinula,[56] rado slušaju Božju riječ, češće se kroz godinu ispovijedaju i pričešćuju i, premda su u većini udaljeni od katedrale, rado dolaze na vazmene svečanosti te na blagdan svetih zaštitnika za sticanje potpunog oprosta i dobivanje papinskog blagoslova prema posebnom indultu svetoga oca.

Brojno stanje u biskupiji iznosilo je 1760. godine oko 12 000 stanovnika koji su većinom bili učlanjeni u mnogobrojne i razne bratovštine. Prihodi bratovština sastoje se od vina, žita i malo ulja, što je sve nedovoljno za uređivanje bratovštinskog oltara ili crkvice.[57] Kad bi biskup imao materijalnih sredstava, vratio bi drevnu biskupiju negdašnjem sjaju i blagostanju i preuzeo duhovnu jurisdikciju nad onim dijelovima koji su sada pod porečkom i pulskom biskupijom![58]

14.

Biskup *Aldrago de Piccardi* (1766–1785)[59] u više je navrata molio papu oprost od vizitacije ad limina i odgodu za slanje relacije. Njegov prokurator u Rimu opat Josip Belli predao je tri relacije, i to 1770., 1775. i 1780. godine. Međutim u Vatikanskom arhivu postoje dvije relacije i to obje bez datuma. Izgleda da nedostaje ona iz 1770.

Biskup Aldrago, pjesnička duša, bio je posljednji pićanski biskup i relacije mu zvuče kao labuđi pjev male i drevne biskupije. Bila je vruća biskupova želja da osobno pohodi Vječni grad i preda izvještaj o stanju maloga stada („pusilli gregis"), ali mu je to bilo nemoguće iz više razloga: poodmakla dob, teškoće putovanja, zapreke i ometanje civilnih vlasti koje sve teže dopuštaju i samu vizitaciju biskupije. Biskup se zgraža kako je moguće da se svjetovna vlast miješa u čisto duhovne poslove propisivanjem modaliteta vizitacije župa u austrijskom dijelu biskupije i odugovlačenjem reskripta mletačkog senata glede vizitacije župe Grimalde.

Prema relaciji iz 1775. godine biskupija je imala 12 župa, 5 kuracija, 68 svih crkava, 109 oltara, oko 8 000 stanovnika i jedan pavlinski samostan s 5 monaha. U biskupiji nema sjemeništa, već jedan svećenik–pedagog podučava mladež. Bogoslovi studiraju u Rijeci, Ljubljani, Gorici, Grazu i Beču. Crkvenim dobrima i prihodima upravljaju laici koji biskupu ne dopuštaju uvid u poslovanje. Župnici i kurati rezidiraju, savjesno vrše svoje dužnosti i sve župničke poslove te im biskup nema što prigovoriti kao ni bogoslovima. Biskup nastavlja i piše kako je bolna i žalosna činjenica što se „njegovo apostolsko veličanstvo" upliće u duhovne poslove Crkve i donosi propise i sankcije u vezi s vodstvom duša kao što su crkveni imunitet, povlastica kanona, cenzure i druge crkvene kazne; što je upravu crkvenih prihoda i nabožnih zaklada oduzeo ispod kompetencije biskupa; što je zabranio provedbu bule „In coena...".[60] Biskup moli upute kako da se vladaju ispovjednici in foro interno glede rezerviranih grijeha i cenzura koje predviđa spomenuta bula. Biskup Aldrago završava relaciju molbom da sveti otac proglasi sve župne oltare privilegiranim i podijeli apostolski blagoslov njemu i povjerenim mu vjernicima.

U posljednoj relaciji (1780) biskup piše da je konačno isposlovao dopuštenje civilnih vlasti za vizitiranje svih župa u biskupiji. Za vrijeme pohoda obolio je od velikog napora zbog ograničenja vremena koje su mu vlasti nametnule. Biskup se, naime, nije smio zadržati u jednoj župi više od 24 sata, te je stalno bio u pokretu jašući na konju po nezgrapnim putovima do seoskih crkava. Stigavši u župu biskup se prije podne susretao s narodom, zatim bi držao nagovor i službu Božju, podijelio krizmu i obavio druge biskupu vlastite dužnosti, a poslije podne se jedva uspio sastati s klerom i narodnim starješinama.

Prelazeći na historijat biskupije, biskup Aldrago de Piccardi napominje da joj nitko ne osporava drevnost, da se njegovim predšasnicima sviđala predaja o Konstantinovom osnutku i o čudesnom dolasku tijela sv. Nicefora mučenika iz Male Azije morem do Plomina i odavde na neukroćenom konju do Pićna. Sviđala im se tvrdnja da naziv Petena dolazi od hrvatske riječi pet tj. da je Pićan bio peta biskupija koju je na zapadu osnovao rimski car kao i isticanje da je sv. Nicefor biskup bio prvi pićanski biskup i postao

kompatron biskupije. U kronotaksi koju je sastavio na temelju starih listina biskup Aldrago stavio je na prvo mjesto sv. Nicefora jedino honoris causa. On se također ograđuje od istinitosti podataka svojih predšasnika, smatrajući pouzdanim jedino podatke o relikvijama sv. Nicefora, o drevnosti biskupije i o kronotaksi biskupa koja počinje negdje nakon 500. godine.[61]

Sam Pićan nalazi se u Liburniji, mediteranskoj pokrajini u pazinskoj grofoviji i pod vlašću carice udovice Marije Terezije. Biskupija je mala, skoro okrugla, graniči sa sjevera s tršćanskom, sa zapada s porečkom, sa juga i istoka s pulskom biskupijom. Prema pisanju ranijih biskupa biskupija je negda bila bogata i prostrana, ali je vremenom i uslijed ratova bila svedena u jadno stanje. Činjenice naprotiv svjedoče da je ona uvijek bila siromašna. Prihodi se sastoje od malo vina i žita. Biskup je od same carice uspio isposlovati beneficij u Gologorici. Biskup je gospodar Gologorice, Škopljaka i Tupljaka, uživa neka zemljišta u Pićnu te od pamtivijeka dobiva i nešto u naravi od stanovnika Gračišća i Pićna.[62] Susjedni feudalci ometaju biskupa u posjedu njegovih imanja, zato je prisiljen da sudskim putem brani svoja prava. Pored Pićna biskupija ima 12 župa i 5 kuracija, zapravo su to sela raspršena po vinogradima. U župi Grimalda crkveni se dekreti i sankcije smiju primjenjivati jedino ako ih prethodno odobre mletačke vlasti. O Pićnu su raniji biskupi mnogo toga napisali: kako je opustošen, ruševan i nenastanjen, ali su malo pretjerali. Osim kanonika i svećenika u Pićnu živi oko 30 stanovnika građanskog i seljačkog staleža, koji se pretežno bave vinogradarstvom.[63] Posebno se ističe obnovljena katedrala, kakve nije bilo u blizini. U njoj ima šest oltara, sedmi se gradio u biskupovo vrijeme. Glavni oltar i prva tri sporedna mramorni su, ostala su dva drvena. Prvi oltar in cornu epistolae dao je podignuti on, biskup Aldrago, i u njega je smjestio sve relikvije. Relikvija ima mnogo, dio ih je pregledao, provjerio i popisao, a dio ostavio za bolja vremena. U Pićnu postoji katedralni kaptol i tri kanonika, biskup je pet godina unatrag imenovao i instalirao četvrtoga. Dostojanstva kanonika su arhiđakon, kanonik, primicerij i mansionarij. Svi imaju iste prihode, vode pastvu u gradu i u devet područnih crkava,[64] sastaju se u koru na vigilije, nedjelje i blagdane. U Pićnu žive još dva nadarbenika, jedan kapelan bratovštine duša u čistilištu, tri svećenika i dva klerika. Ima još svećenika iz Pićna koji studiraju u Beču i u Grazu ili su drugdje u službi. Od ostalih župa najčasnije je Gračišće po broju svećenika i statusu utvrđenoga grada („oppidum"). Ima zborni kaptol koji se sastoji od nadžupnika i dvaju kapelana s naslovom kanonika. Njima je povjerena župa te su obvezni zajedno moliti časoslov u koru na vigilije, u nedjelje i blagdane. Župna je crkva prostrana i lijepa, posvećena je sv. Vidu, Modestu i Krescenciji mučenicima, ima pet oltara i dvije krasne kapele. U kapeli in cornu Evangelii posvećenoj Gospi od ružarja nalazi se ormarić sa svetim moćima koje biskup nije uspio provjeriti zbog kratkoće vremena. Crkva posjeduje više moćnika, lijepih kaleža, pokaznica, ciborija, srebrnih lampi i svijećnjaka kao i bogatih paramenta. Biskup je zabranio ukope pokojnika u tri grobnice u župnoj crkvi doklegod se ne zamijene oštećene kamene nadgrobne ploče.[65] Župa Gračišće ima 16 crkava.[66] Za vrijeme zadnje vizitacije biskup je posvetio crkvicu sv. Pankracija u Gračišću, oltar sv. Marije Magdalene u Krbunama i dva u Novakima.

Što se klera tiče vrlo je aktivan u pastvi i uzoran u svakom pogledu, a sastaje se na mjesečne konferencije u katedrali pod vodstvom generalnog vikara. Tako je iz biskupije

nestalo ranije neznanje. Prije vazmenog dijeljenja sakramenata provjerava se znanje i sposobnost vjernika. Biskup na vizitaciji nije uspio pregledati knjige računa crkvenih beneficija zbog kratkoće vremena i svojatanja toga prava sa strane civilnih vlasti.

U biskupiji je ranije bilo 77 bratovština, ali samo četiri su bile kanonski utemeljene: bratovština Duha Svetoga i Presv. olt. sakramenta u Gračišću i ona Duha Svetoga i Svete krunice u Pićnu. Svaka bratovština ima ili svoju crkvicu ili svoj oltar u crkvi; bratimi obrađuju njihova imanja, ali potroše ili podijele plodove. Biskup je bio prisiljen ukinuti neke bratovštine zbog zloporaba, dok druge mora tolerirati jer posjeduju neka sumnjiva pravila i odobrenja. U Gračišću postoji hospicij s bijednim prihodima, tako da su štićenici primorani prosjačenjem osigurati za sebe hranu.[67]

Svih crkava u biskupiji ima 68, oltara 109, svećenika 34, pričešćenih stanovnika 5360 i jedan samostan s 5 pavlina. U biskupiji nema nevjernika, inovjeraca, javnih grešnika ni većih poroka. Postoji navika proklinjanja, uklinjanja („maledictio, imprecatio") i uzaludnog izgovaranja imena Božjega. Raširena je i sitna krađa.

Biskup stalno rezidira u biskupiji, ima povlasticu ređenja stranih kandidata izvan propisanog vremena, [68] ne zna govoriti hrvatski,[69] ali ga u tome nadomještaju pouzdani svećenici. Klerici prije ređenja polažu ispite, obavljaju duhovne vježbe i moraju nositi svećeničko odijelo.

* * *

Relacije koje se čuvaju u Vatikanskom arhivu najvrednija je i gotovo jedina građa koja se odnosi na ovu malu, ali drevnu biskupiju. U samom Pićnu postoje samo neki tragovi građe, oteti požaru i uništenju za vrijeme pobune podanika pazinske grofovije 1653. godine. Pored objavljenoga *Urbara* pićanske biskupije[70] postoji stotinjak spisa, nekoliko pisanih kronotaksa biskupa i *Knjiga ređenja* svećenika u pićanskoj katedrali od 1632. do 1783. godine.

U ovom prikazu nastojao sam iznijeti glavne misli, probleme, poteškoće, događaje s kojima su se suočavali biskupi kroz dva posljednja stoljeća postojanja biskupije. Ovi se podaci u mnogome slažu i dopunjuju s onima u državnom Mletačkom, Bečkom, Tršćanskom i Pazinskom arhivu, a koji su pretežno objelodanjeni.

Od svih istarskih biskupija prošlost pićanske biskupije najmanje je poznata, najmanje se o njoj pisalo, na hrvatskom jeziku gotovo ništa iako je bila najhrvatskija.[71] Pićanska biskupija: legendaran početak, burna prošlost, uvijek minijaturna, za vrijeme troglavoga spora u sukobu s rimskom Crkvom i papom, kolijevka glagoljice, često vakantna, u nekoliko navrata na rubu ukinuća ili premještanja, vođena od vrijednih biskupa, ali i od protubiskupa i samo od cara imenovanih biskupa, odolijevala je naletu protestantizma,[72] a dokinuta je za vrijeme terezijanizma i jozefinizma.

PRILOG

Constitutiones Sinodales Diocesanae Petinen(ses) in Istria 30. decembris 1594; pie et feliciter ibidem ab Episcopo Petinensi celebratae

1. Cum ad aures nostras perlatum esset, esse nonnulli Dioecesis nostrae Sacerdotes, qui non in Ecclesiis, more consueto, sed foris extra, potissimum in campis officium debitum suum sacerdotale dicerent; igitur committimus vobis omnibus et singulis, ut non modo festivis, sed etiam feriatis diebus officium divinum in Ecclesia cuiusque attente et devote dicatur atque recitetur.
2. Dum quis templum ingressus est, Sanctissimo et Venerabili Sacramento, curvatis genibus debitam reverentiam exhibeat.
3. Nonnullis in locis, altaria, fornices Ecclesiarum et earum tecta negligentia Sacerdotum obsita, et plena solent esse pulveribus, exigimus serio, ut tam praedicta omnia, quamquam et pallae sive vexilia, corporalia, aliaque sacerdotalia indumenta nitida et munda ubique per Ecclesias reserventur.
4. Multae foeminarum sacerdoti sacra facienti ad altare accedunt, incensasque candellas foras deferunt, quae res igitur formidinem inducit, inhibeant eas sacerdotes ab altari.
5. Cum iam toties, immo saepissime a nobis prohibitum sit, ut missalia et breviaria antiqua abolirentur, quae apud nonnullos usquedum visuntur, praedicta aut comburantur, aut ad nos diferantur, nec ullo modo apud vos habebuntur.
6. Omnia tecta Ecclesiarum bene sint cooperta, et reparata, potissimum vero locus supra altare cuiusque Ecclesiae.
7. Unaquaeque Ecclesia habeat repluvium in muro, quo ablationes sacrae effundantur.
8. Cum sacerdotes accedere debent ad officium divinum offerendum, manus prius diligenter mundent, semperque in sacrario sive sacristia pendeat vas aqua plenum ad manus abluendas, et mantile mundum.
9. Nullus sacerdotum in Ecclesiam aut quoquam secum palam cultus deferre audeat.
10. Nec extra Ecclesiam sive locis communibus sacrum missae officium, absque licentia nostra dicere praesummat.
11. Sacerdotes omnes celebrantes missas attendant diligentissime, ut cruces formantur secundum ritum et consuetudinem Catholicam, non circulos quosdam faciant, prout hoc in facto nonnulli sunt notati et animadversi.
12. Etiam quilibet vestrum inter celebrandum, habeat aliquem Clericorum.
13. Quilibet Parochus in sua Parochia eriget aliquod seminarium, si id nequit, saltem hebeat magistrum Grammatices.
14. Ubi primum infirmorum imbecillitas, nobis innoltraveritis, tam qui estis Sacerdotes quam Curati, illico eos visitabitis, divina sacramenta illis impartiendo.
15. In quorum remunerationem nullam plane solutionem accipientes.
16. Atque dum infans aliquis nascitur, eo ipso die, nil ulterius prolongando, ut sacro baptismatis fonte abluatur; ubi multa animarum pericula instare et aducere possunt.
17. Inter bibendum propinationes et consuetas salutationes omnino evitabitis.
18. Nulla omnino arma, pixides seu sclopeta secum deferretis.
19. Nec venatorios canes sive Molossos sub gravi poena alere et tenere debeatis.
20. Quilibet vestrum singulis Dominicis diebus populo tantum quantum unicuique pro virili suo possibile erit contionabitur.
21. Quibus diebus potissimum pauperibus, quantum potestis ad victum spectantem elargiemini cum et Sacerdotes iuxta D. P. doctrinam hospitalitas commendatur, eadem vobis cura erit.

22. Aqua benedicta sive lustralis in vasis consuetis et publicis, tam in Ecclesia sive extra, aut in Cimiteriis assidue habebitur.
23. Calices, patenas seu quaecumque vasa sacra sub gravissima poena nullus vestrorum oppignorare, aut quocumque modo ab Ecclesia alienare sibi praesumat.
24. Ab usuris tamquam a peste fugietis easque exercentes nobis sinificabitis.
25. Populum quisque suum tempore quatuor temporum admonebit, ut eo salutari et divino tempore ieiunantes, peccata suo proprio quisque sacerdoti confiteatur.
26. Ubi tunc, et quadragesimae tempore ab uxorum suarum copulatione abstinere debent.
27. Item omnes dabitis operam, ne vestimenta alterius coloris, praeterquam nigri, raro autem violacei portetis.
28. Omne opus servile a vesperis Sabbati, usque alias vesperas diei Dominicae per vos populo prohibebitur, molendina item silebunt.
29. Cantus, publicae choreae aliaque huius modi penes loca sacra prohibeantur.
30. Cum excomunicatis non participabitis, nec aliis participare facietis, et si quis talis tempore sacri esset in Ecclesia non celebretur donec exeat, qua de eadem populus edocebitur.
31. Juxta sacra Concilia, nullus sponsus audeat cum sua sponsa cohabitare, priusquam non accipiat a sacerdote benedictionem.
32. Inculcabitis populo ne quis consanguineam pro uxore et e contra, praesumat usque ad 5 gradum exclusive.
33. Patres familiarum admonebitis, ut bubulcos, porcarios, eosdemque pastorres, singulis festis diebus ad opus et servitium divinum in Ecclesias cogant, sin minus omnibus diebus festivis, saltem dominicis aut ad minimum 15° die.
34. Symbolum Apostolicum dominicis diebus ad populum declarare debebitis, maxime vero illum „Descendit ad inferos", quem nonnulli ob nimiam simplicitatem et crassam ignorantiam negant.
35. Sanctuarium et Sanctissimum Eucharistiae, firmiter et fortiter observabitur.
36. Sacrum Chrisma, Cathecumenorum et infirmorum vere mundum in vasis suis tenebitis.
37. Si possibile erit oleum sacrum infirmorum per se remaneat in aliquo singulari vase.
38. Sacerdotes Illyrici sive Croatae symbolum Apostolicum more antiquo iuxta Romanum ritum („Deum de Deo, lumen de lumine, etc.") cantabunt.
39. Curati omnes advertant ne exorcismos ullos habeant, qui non essent ab Ecclesia Romana Catholica approbati.

BILJEŠKE

1 P. KANDLER, Pel fausto ingresso di monsignor vescovo D. Bartolomeo Legat nella sua chiesa di Trieste, Trieste 1847; G. PESANTE, La Liturgia slava con particolare riflesso all'Istria, Parenzo 1893; G. MARCUZZI, Sinodi aquileiesi, Udine 1910; CARLO DE FRANCESCHI, L'Istria notizie storiche, Parenzo 1879; CAMILLO DE FRANCESCHI, Storia documentata della Contea di Pisino, Venezia 1963; P. PASCHINI, Storia del Friuli, Udine 1975; G. CUSCITO, Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria, Trieste 1977; J. BUTURAC–A. IVANDIJA, Povijest Katoličke Crkve medu Hrvatima, Zagreb 1971; N. KLAIĆ, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971; –– Istarska Crkva jedna, Poreč 1978.

2 L. JELIĆ, Fontes historici Liturgiae glagolitico-romanae, Krk 1904, str. 129; B. MILANOVIĆ, Hrvatski narodni preporod u Istri, I/83. Posve je tendenciozno pisanje De Franceschija (Contea, str. 309) da se u pićanskoj biskupiji od njezinog osnutka do ukinuća liturgija obavljala na latinskom jeziku. Kandler (Pel fausto ingresso) piše da se u pićanskoj biskupiji pretežno glagoljalo.

3 Juraj Reitgartler bio je rodom iz Senja, doktor teologije, zagrebački kanonik i kao biskup vrlo darežljiv, dobrotvor siromaha u biskupiji i umro na glasu svetosti u Pićnu. Preuzeo je biskupiju iste godine kad je car rastjerao istarske protestante. Bio je čovjek Tridentinskog koncila i Oglejskog pokrajinskog sabora, lojalan dvoru i dosljedan u istrebljenju glagoljice i oglejskog obreda u svojoj biskupiji. Usp. P. KANDLER, Pel fausto ingresso; C. DE FRANCESCHI, Storia, str. 333; M. PREMROU, Serie dei vescovi petinesi dal 1573–1789, Trieste 1930, str. 384.

4 Patrijarh Barbaro (Marcuzzi, Sinodi, n. dj. str. 261–270) sazvao je pokrajinski sabor u Vidmu (Udine) 1596. godine. Odazvali su se gotovo svi biskupi sufragani. Oni su vodili duge i često žučljive rasprave o misalu i brevijaru koji su bili u upotrebi u oglejskom patrijarhatu od najstarijih vremena. Ali nakon što je papa Pio V. godine 1570. uveo u uporabu Rimski misal i brevijar za sveopću Crkvu, na području akvilejskog patrijarhata privatno se počeo uvoditi rimski obred uz službeni pokrajinski. Kotorski biskup Pavao Bizantio je kao apostolski vizitator oglejske biskupije 1580. godine naredio da se u javnim misama i privatnom moljenju brevijara svećenici služe rimskim obredom, dok se u privatnim misama i javnom moljenju brevijara mogu i dalje služiti vlastitim knjigama i obredom. Duhovi su se podijelili i polarizirali, jedni uz rimski drugi uz oglejski obred. Papa Grgur XIII. imenovao je porečkoga biskupa Cezara de Noresa za apostolskog vizitatora oglejske biskupije 1585. godine. Taj je biskup bio pobornik pokrajinskog obreda i glagoljice u svojoj biskupiji. Upravo u to vrijeme mletačke su vlasti naseljavale hrvatske prebjege ispred Turaka u priobalna naselja od Labina do Kopra, a austrijske u pazinsku grofoviju. Biskup de Nores vapi za tiskanjem glagoljskih misala za novodošle stanovnike i moli Svetu Stolicu da mu isposluje smještaj i školovanje u Loretu za četvoricu glagoljaša, dok je pićanski biskup Reitgartler zahtijevao da njegovi svećenici glagoljaši spaljuju svoje misale i brevijare. Vizitator de Nores zatečeno dvoobredno stanje u oglejskoj biskupiji uspoređuje s volom i magarcem koji ujarmljeni zajedno oru. Vizitator je morao uvažiti klauzulu konstitucije pape Pia V. koja je predvidala da vlastiti obredi stariji od 200 godina mogu ostati i dalje u uporabi. Pesante (La Liturgia, str. 112–115) zamjera biskupu de Noresu i naziva fiksnom idejom njegov stav prema staroslavenskoj službi Božjoj i pokrajinskom obredu. Budući da se stanje zaoštravalo i glede obreda i glede glagoljanja, sakupljeni biskupi sufragani, željni mira, jedinstva i jednolikosti žrtvovali su i ukinuli vlastiti pokrajinski misal, brevijar i ritual te uveli rimske. Tu su odluku ozakonili za čitavu metropoliju. Isti su biskupi ozakonili i upotrebu glagoljskih misala i brevijara uz zahtjev da ih stručne osobe rediginaju i marljivo isprave. Uvođenje latinskoga jezika u ilirske krajeve naveli su kao „pium desiderium". Kod raspravljanja o Rimskom katekizmu „određene osobe" referirale su plenumu da je taj katekizam bio preveden na ilirski jezik po nalogu pape Grgura XIII, zato su se biskupi složili i preporučili da taj katekizam bude stalno u rukama svećenika Ilirije kako bi uspješno poučavali svoje vjernike na materinskom jeziku. Biskupima Ilirije bilo je preporučeno da po jedan primjerak tog katekizma pohrane u svoj arhiv. Prvi biskup potpisnik saborskih konstitucija bio je pićanski Juraj Reitgartler. Bili su prisutni i ovi istarski biskupi: porečki de Nores, puljski Sozomeno, novigradski i koparski poslali su predstavnike, dok se tršćanski kasnije ispričao. U glasilu tršćanske biskupije Curia Episcopalis izašao je opširan Traktat u nastavcima o liturgiji akvilejske crkve u godištima 1872–1873. Koparski biskup Ingegneri u jednoj sinodalnoj konstituciji bez datuma (oko 1585. do 1587.) nalaže svećenicima slovenskih župa da poučavaju vjeronauk na svom jeziku čim budu dobili katekizam koji je on dao tiskati („la dottrina christiana stampata in schiavo"). Tršćansko-koparski ordinarijat zamolio je 1867. godine župnike da pretraže arhive i pošalju koji primjerak tog vrijednog katekizma. Vjerojatno se radi o istom katekizmu spomenutom na Pokrajinskom saboru u Vidmu 1586. godine. Usp. Curia Episcopalis, Trst 1866, str. 114 i 1867, str. 36. Koliko sam mogao provjeriti, nije se našao ni jedan primjerak tog katekizma.

5 Čitav ovaj odlomak ne spada u biskupovu relaciju.

6 Usp. P. GAUCHAT, Hierarchia Catholica medii et recentiori aevi, vol. IV, Münster 1935, str. 277; M. PREMROU, Serie, str. 384.

7 Usp. C. DE FRANCESCHI, Storia, str. 219.

8 Usp. M. BERTOŠA, Uskočki rat i slom istarskog gospodarstva, Jadranski zbornik, sv. IX, Pula-Rijeka 1975, str. 260; C. DE FRANCESCHI, L'Istria, str. 322.

9 Vidi I. GRAH, Urbar pićanske biskupije 1617–1621, Vjesnik Historijskog arhiva Rijeke i Pazina, sv. XVI, Rijeka 1971, str. 263–283.

10 Usp. P. GAUCHAT, Hierarchia, str. 5.

11 Ni jedan biskup ne nabraja pridržane grijehe u pićanskoj biskupiji. Bilo ih je svakako više, jer ih je i u koparskoj biskupiji bilo u ono vrijeme biskupu pridržano 13.

12 P. GAUCHAT, Hierarchia, str. 168. Ovaj se biskup odrekao biskupske stolice i umro 1617.

13 U župnoj crkvi u Gračišću postoji dio nadgrobne ploče s riječima: „Petrus Jerbulla plebanus huius oppidi..."

14 Usp. P. GAUCHAT, Hierarchia, passim; M. PREMROU, Serie, str. 385. U Konzistorijalnim spisima stoji da se pićanska biskupija nalazi u Hrvatskoj. Od 1621. do 1625. ona je bila vakantna uslijed spora između Bečkog dvora i Svete Stolice. Nadvojvoda Karlo bio je imenovao franjevca Karla Weinsbergera i naredio tršćanskom biskupu Scarlicchiju da ga uvede u posjed biskupije, ali bez odobrenja Svete Stolice. Ranije je nadvojvoda bio osigurao svom štićeniku Bratislavsku, zatim Brixensku, neko vrijeme bečku i neustadtsku biskupsku stolicu. U Pićnu se malo zadržao, jer ga je narod potjerao. Kapetan pazinske grofovije Martin Palmburg podnio je Bečkom dvoru opširan izvještaj i u 12 točaka sažeo prigovore protiv imenovanoga biskupa. Izvještaj tereti biskupa Martina da se kreće naoružan mačem i kratkom puškom, da se pretežno oblači u civilno odijelo, da je nasilan, da ima sumnjivu pratnju, da je u Pićnu održao vojnu paradu u kojoj je nastupao kao bubnjar i pokazivao narodu kako se vrši smotra i predaje raport, da je nakon toga dao vojnicima svoj šešir da u nj gađaju, da je vršio i duhovnu jurisdikciju koju nije imao i tako sablažnjavao i ogorčio narod. Konačno je dojadio i samom dvoru te ga je car uz pristanak i suglasnost papinog nuncija maknuo iz Pićna „na lijep način i bez procesa." Usp. M. PREMROU, La sedisvacanza dell'episcopato petinese nel 1621–1625, Archeografo Triestino, vol. XVIII, Trieste 1932. str. 301–309.

15 Ovaj do sada nepoznat podatak svjedoči da nije išlo baš glatko s potiskivanjem i ukidanjem staroslavenskog bogoslužja u Pićanskoj biskupiji. Biskupov pomoćnik bio je vjerojatno hrvatski propovjednik ili kapelan ili kateheta, koji je za vrijeme vizitacije govorio narodu u biskupovo ime i bio mu tumač, budući da biskupi nisu govorili, neki čak ni razumjeli hrvatski.

16 Talijanski su govorili jedino razni zanatlije, Furlani i Krnjeli koji su počeli dolaziti u gradiće pazinske grofovije.

17 Usp. P. GAUCHAT, Hierarchia, str. 277; M. PREMROU, Serie, str. 385.

18 Isti. M. PAVAT (La Riforma tridentina del clero a Parenzo e Pola, Roma 1960, str. 51) donosi ovaj citat biskupa Marenzija: „Vi sono anco molti altri villaggi per Istria e per la Montagna d'Veka (Učka), che pure tutti hanno de'bisogno, perche in tutti questi luoghi non vi sono se non sacerdoti che celebrano nella lingua illirica tanto idioti, che á pena sanno dir la Messa." Vjerojatno je prigodom prve vizitacije i usmene relacije bio sastavljen memorijal, koji se čuva u Arhivu Propaganda fide, iz vremena kad još biskup nije znao ni granice svoje biskupije. Učka i sela ispod nje pripadala su pulskoj biskupiji, a sela austrijske Istre bila su u sastavu pićanske, porečke i pulske biskupije.

19 Ova je prva sigurna vijest o najstarijim pićanskim orguljama. G. RADOLE (L'arte organaria in Istria, Bologna 1969, str. 65) pravilno zaključuje da su ove orgulje morale postojati u Pićnu kao sjedištu biskupije.

20 Usp. P. KANDLER (Pel Fausto ingresso) i C. DE FRANCESCHI (Storia, str. 305) pripisuju posljednjem biskupu Aldragu de Piccardi ovu pjesmu:
„Quinta ego, post Petri sedem, sum Petina sedes
Pentapolis veteri nomine dicta fui.
Urbs sum, sed potius moles ego saxea dicor,
Cui baculum Petrus petra situmque dedit.
Ergo silete urbes reliquae vos esse perennes
Quae terra aut mediis testa tenetis aquis."
Istom se biskupu pripisuje i ovaj natpis na platnu koji je bio izvješen u predsoblju biskupskog dvora: „D. O. M. Hospes ingredere ostium – non enim est hostium. – Episcopium Petenaticum – Constantinianum quintum – unde PETINAE nomen – Arsiae origini conterminum –

B. Nicephori Antiochiae passi – ad Flanaticum postea portum transmissi – inde 30 Xbris equo libero impositi – hic autem adventantis firmiter subsistentis – Memoriae ac Honori – a Magno Ces. Pio Fel. – Augusto – in hoc + Signo vincente – Sylvestro Sedente I – Anno Chr. – CCCXXIV – Ibidem supra firmam Petram – Fundatum Dedicatumque – .

21 Usp. bilj. 17.

22 Usp. M. BERTOŠA, Mletačke arhivske vijesti o buni seljaka u pazinskoj grofoviji godine 1653, Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. XVIII, Rijeka 1973, str. 153–160; I. GRAH, Nekoliko vijesti o Pićanskoj buni 1653. godine u izvještajima pićanskih biskupa, Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, XXI/1977, str. 351–354.

23 Hrvatska kapa ili biretum croaticum bit će vjerojatno ona koju su u ovom kraju zvali „kvarnarić". Capelletti su bili konjanički plaćenici koji su glavu štitili kožnom kapom sličnom kacigi ili šljemu.

24 Vjerojatno je ta pravila donio iz Rima župnik Petar Jerbula kad je u Rim nosio relaciju biskupa Zare (1620).

25 Usp. P. GAUCHAT, Hierarchia, str. 277 i 379; M. PREMROU, Serie, str. 287. Prezime ovoga biskupa bilo je Jančić, bio je rodom iz Karlovca i kao franjevac bio je član hrvatsko-kranjske franjevačke provincije Svetoga križa i obnašao je službu lektora teologije, gvardijana, provincijala, definitora i generalnog komesara svoga Reda. Umro je u Ljubljani.

26 Usp. R. RITZLER-P. SEFRIN, Hierarchia catholica, vol. V, str. 311; M. PREMROU, Serie, str. 387. Fra Pavao Budimir bio je rodom iz Bosne Srebrne, lektor filozofije u ljubljanskom samostanu, zatim provincijal, definitor i vizitator franjevačkih samostana južne Poljske. Kao pićanski biskup obnovio je katedralu i biskupski dvor, ustanovio kanonički dignitet teologa i penitencijara te zalagaonicu. U njegovo je vrijeme u samom Pićnu živjelo oko 300 stanovnika.

27 Usp. R. RITZLER-P. SEFRIN, Hierarchia, str. 311; M. PREMROU, Serie, str. 387.

28 Podagra = ulozi, giht, kostobolja, upala zglobova, arthritis urica. Culculi su kamenci.

29 Vrijednost novca navode: G. KOBLER, Memorie per la storia della Liburnica città di Fiume, vol. II, Fiume 1896, str. 95; C. DE FRANCESCHI, Storia documentata, str. 158.

30 Usp. C. DE FRANCESCHI, Storia, str. 155; Z. HERKOV, Mjere Hrvatskog primorja, Rijeka 1971; Z. HERKOV, O Istarskim šupljim mjerama od kraja XVIII. do polovice XIX. stoljeća, Jadranski zbornik sv. X, Pula-Rijeka 1978, str. 353.

31 Usp. R. RITZLER-P. SEFRIN, Hierarchia, str. 311; M. PREMROU, Serie, str. 388. Rossetti bio je u rodnoj Ljubljani dekan i generalni vikar te je i kao pićanski biskup zadržao dekanske prihode i prebendu.

32 Usp. R. RITZLER-P. SEFRIN, Hierarchia, str. 311; M. PREMROU, Serie, str. 389; G. KOBLER, Memorie, sv. I, str. 89–90 i sv. III, str. 163. Petar Gaus, sin plemićke riječke obitelji, bio je župnik u Rijeci od 1678. do 1683. godine, zatim arhiđakon riječki od 1683. do 1693. Umro je u Rijeci 1714. i ostavio zbornoj crkvi 2000 forinti kao zakladu za svete mise.

33 Vidi broj 28. Chiragra je upala zglobova ruku.

34 Od 1701. do 1713. godine vladalo je ratno stanje između Austrije i Francuske za španjolsko prijestolje. Borbe su se vodile u Furlaniji i u sjevernom Jadranu, stoga je putovanje i kopnom i morem bilo nesigurno.

35 Usp. C. DE FRANCESCHI, L'Istria, str. 332 i dalje; G. KOBLER, Memorie, sv. III, str. 208.

36 Eleonor Pagello ili Pacello, rodom iz Vicenze, doktor obaju prava, arhiđakon i generalni vikar, bio je pulski biskup od 1689. do 1695.

37 Usp. C. DE FRANCESCHI, Storia, str. 112.

38 Župani su morali skupiti urbarijalne obveze podanika seoske komune i predati ih biskupu. Sindici ili gastaldi bili su upravitelji crkvenih ili bratovštinskih imanja na području biskupije.

39 Vidi bilj. 29 i 30.

40 Juraj Marotti, Riječanin, plemićkoga roda, isusovački pitomac, doktor filozofije i teologije, odgojitelj sina cara Karla VI, bio je imenovan pomoćnim biskupom Pićna 1713. zbog bolesti biskupa Gausa. On je 1715. okrunio Gospin lik na Trsatu. Umro je u Rijeci i bio pokopan u stolnoj crkvi. Usp. M. PREMROU, Serie, str. 389; G. KOBLER, Memorie, sv. III, str. 171; RITZLER-SEFRIN, Hierarchia, sv. V, str. 311; C. DE FRANCESCHI, Storia, str. 343.

41 Ovaj je treći biskup koji se tuži da boluje od podagre. Usp. bilj. 28. i 33.

42 Kako danas medicina tumači mliječnu kuru, vidi Medicinski leksikon, sv. III, Zagreb 1959, str. 199.

43 Rudolfswerth je današnje Novo Mesto u Sloveniji. Prije osnivanja ljubljanske biskupije Novo Mesto je bilo sjedište devetog arhidakonata u sastavu oglejskog patrijarhata. Zvao se Archidiaconatus Carnioliae Inferioris, arhidakonat Rudolfswertha ili dolenjski arhidakonat. Usp. Opći šematizam u Jugoslaviji 1974, Zagreb 1975, str. 500; A. CREMONESI, L'eredità europea del Patriarcato di Aquileia, Udine 1974, str. 47.

44 Nikola Pohmajević bio je senjski biskup od 1718. do 1730. Ivan Antun de Benzoni od 1730. do 1745. godine. Ovaj drugi bio je kroz neko vrijeme generalni vikar pićanskog biskupa Marottija te je najvjerojatnije on obavio vizitacije pićanske biskupije prije kao generalni vikar, kasnije kao senjski biskup. Usp. RITZLER-SEFRIN, Hierarchia, sv. V, str. 350; sv. VI, str. 372; KOBLER, Memorie, sv. III, str. 147.

45 U protokolu djelovanja pićanskih biskupa (1632—1785) ne spominje se ovaj bogoslov.

46 Cecotti, rodom iz Gorice, franjevac pazinskog samostana i kućni kapelan markiza de Priè, vlasnika pazinske grofovije. Kao biskup živio je vrlo skromno dok mu carica Marija Terezija nije odobrila godišnju pomoć od 300 forinta. Obnovio je dotrajali dvor, proširio katedralu, povećao broj kanonika, posvetio je više oltara i nekoliko crkava u biskupiji, šest puta vizitirao biskupiju i zaredio mnoge svećenike i redovnike iz raznih biskupija. Usp. RITZLER-SEFRIN, Hierarchia, str. 334; M. PREMROU, Serie, str. 390; C. DE FRANCESCHI, Storia, str. 349; P. KANDLER, Pel fausto, n. mj.

47 Franjo Benzoni bio je brat senjskog biskupa Ivana Antuna. Vidi bilj. 44.

48 Cecottijevo biskupovanje poklapa se s terezijanizmom. Usp. H. JEDIN, Velika povijest Crkve, sv. V, Zagreb 1978, str. 430. i dalje. J. BUTURAC - A. IVANDIJA, Povijest, str. 220.

49 Apostolskom konstitucijom pape Benedikta XIV. iz 1751. na prijedlog carice Marije Terezije bio je ukinut drevni akvilejski patrijarhat i osnovane dvije nadbiskupije s metropolitanskom vlašću: Udine (Videm) za mletački dio i Gorica za austrijski dio (Usp. Hierarchia, sv. VI, str. 94, 227, 228, 334, 397 i 428). Već 1788. bile su ukinute gorička nadbiskupija, tršćanska i pićanska biskupija i zajedno s dijelovima porečke i pulske biskupije ušle u sastav nove tvorevine pod nazivom gradiskijske (Gradisca) biskupije, koja je postala sufragan ljubljanske metropolije. Ta se jozefinistička koncepcija raspala još prije negoli je počela nekako funkcionirati. Bile su opet uspostavljene gorička i tršćanska biskupija, dok je pićanska bila definitivno pripojena tršćanskoj s dijelovima porečke i pulske. Prigodom tih promjena nestao je bogati arhiv tršćanske biskupije kao i noviji pićanske biskupije.

50 Prvi gorički nadbiskup-metropolita bio je Karlo von Attems (1752—1774).

51 Princ Auersperg bio je vlasnik gospoštija Kožljaka i Belaja i kaštela Paza i Gradinja. Markgrof a Priè bio je vlasnik pazinske grofovije. Usp. C. DE FRANCESCHI, I castelli della Val d'Arsa, Ricerche storiche, Parenzo 1900, passim.

52 Sela Škopljak i Tupljak.

53 Usp. P. KANDLER, Pel fausto ingresso, n. mj; C. DE FRANCESCHI, Storia documentata, str. 344. Carica je tu pomoć dodijelila biskupu Cecottiju 1754. godine.

54 Vjerojatno je pićanski biskup imao to pravo zato što je njegova biskupija bila najstarija na području Pokrajinske vlade u Ljubljani.

55 Gračišćanin Martin Milotić, župnik Brda, ostavio je oporučno 1734. godine 29000 lira (oko 6500 forinti) s izričitom željom da se u Gračišću otvori hospicij ili dom za siromahe iz župe, koji se moraju uzdržavati od kamata ostavljene glavnice. Poslovanje hospicija mora nadzirati župnik uz pomoć sudaca komune. Hospicij je počeo humanim djelovanjem tek 1778. godine pod ravnanjem nadžupnika Franje Godinića, koji je kupio i adaptirao jednu trošnu zgradu u Gračišću nabavivši najnužniji inventar za smještaj 12 osoba. Godišnji su izdaci iznosili do 2210 lira, a kamati oko 2580 lira. Godine 1783. hospicij je raspolagao aktivom od 7331 forinte ili oko 19500 lira. Štićenici su pored hrane i stana primali godišnje 82 lire (oko 32 forinte) od 1789. godine dalje. Pazinska je grofovija od 1839. do 1845. godine istim štićenicima davala od 45 karantana (novčića) do jedne i po forinte. Inventar hospicija bio je bijedan: 7 kreveta, 14 pokrivača, 1 plahta, 1 kotao od 12 bokala, 1 lanac za ognjište (komoštre), 1 brenta i 1 kabao za pranje rublja. Od 1845. dalje uprava Grofovije nije se više miješala u poslovanje hospicija, već je to prepustila župniku i upravi komune. Tako su glavnu riječ u hospiciju imali župnik, župan, dva suca i upravitelj. Upravitelj ili ravnatelj hospicija imao je ranijih godina okapanja i neprilika u računskom poslovanju, napose kad je 1830. morao odgovarati pred austrijskim vlastima za razdoblje od francuske okupacije dalje. Novac je devalvirao, a 1829. godine Istrom je zavladala glad. Ondašnji upravitelj hospicija Servolo Martinić podijelio je najugroženijim župljanima iznos od 414,28 forinti i tako spasio barem stotinjak osoba od sigurne smrti od gladi. Neovlašteno potrošeni novac morali su Martinićevi nasljednici sudskom presudom vratiti. Listajući matičnu knjigu umrlih u župi ustanovio sam da je 1717. umrlo od gladi

55 od ukupnih 98 osoba. U godini 1829. umrle su u župi 53 osobe, ali ni u kojem slučaju nije navedena glad kao uzrok. Spasio ih je Servolo Martinić, ali za taj humani čin kruti propisi austrijskih poreznika nisu imali razumijevanja. Iza 1845. godine uprava je hospicija mogla slobodnije raspolagati novcem u korist siromaha i siromašnih obitelji u župi. Tako je već 1849. preko 90 pojedinaca i obitelji primalo novčanu pomoć od hospicija. Godine 1856. štićenici su prešli u novu i veću zgradu koja je djelovala do svršetka prvoga svjetskoga rata.

56 Redukciju blagdana sprovela je u Austriji uz papinu privolu carica Marija Terezija 1753. godine i ukinula ukupno 29 blagdana. Usp. H. JEDIN, Velika povijest Crkve, sv. V, str. 434 i 510; L. TODESCO, Storia della Chiesa, vol. V, Torino 1947, str. 38.

57 U župnom arhivu u Gračišću čuvaju se knjige crkvenih i bratovštinskih imovina. Biskup Cecotti je prigodom vizitacije župe 1744. upisao u Glavnu knjigu odredbe glede vođenja računa i utjerivanja zaostalih dugova. U narednoj vizitaciji 1745. pooštrio je propise glede trošenja bratovštinskih prihoda u naravi. Biskup je: 1. ukinuo ručak koji se spremao bratimima na Vazam, doručak koji im se dijelio na dan objavljivanja računa, vino koje im se davalo na mesopust i prigodom sprovoda svakog bratima, kruh i vino koje se dijelilo kao i vino koje se pilo na dan ugovaranja poslova, tzv. pošćurnica („da lor chiamata p o s c hj u r n i z a"): sve te suvišne izdatke valja ukinuti te se gastaldima neće priznati kao rashod. 2. Bratovštini duša u čistilištu biskup je dozvolio dijeljenje uobičajenog kruha i vina na dan sprovoda svakog bratima, i to s razloga što svaki pojedini član daje bratovštini pola spuda vina (oko 36 litara). 3. U Gospinoj bratovštini biskup je ukinuo davanje vina bratimima uoči svih Marijinih blagdana, a za dane kad se obrađivala bratovštinska zemlja uz uobičajena tri hljepčića kruha iz mješavine („di mistura") davat će se bratimima samo jedan mjesto ranijih dvaju hljepčića bijeloga kruha. 4. Biskup je sveo na najnužnije ručak što se spremao bratimima na dan objavljivanja računa. 5. Biskup je dozvolio da se na dan obrađivanja crkvenih i bratovštinskih imanja smije davati vino samo onim bratimima koji stvarno rade i čiji je rad potreban i koristan. Biskupovo je mišljenje da bi bilo korisnije dati zemlju na obradu napoličarima („ai coloni") ili da je crkva radije na svoj trošak obrađuje negoli da bratimi spiskaju ne samo prihode, već i samu imovinu u gozbama i pijankama. Konačno biskup zapovijeda nadžupniku i kanonicima da protumače gastaldima i bratimima iznesene odluke, a u slučaju neposluha i protivljenja nastupit će svjetovna vlast. Treba napomenuti da je biskup u svojim odlukama naveo staru hrvatsku riječ pošćurnica: bila je to ritualna riječ i čin kojim su bratimi prihvatili radni ugovor s bratovštinom. Ta je riječ nestala iz govora, ali joj smisao znaju još najstariji živući župljani.

58 Biskup misli na labinski i riječki arhidakonat koji su, navodno, nekada pripadali pićanskoj biskupiji. Usp. G. KOBLER, Memorie, vol. I, str. 52, 59 i 75.

59 Usp. P. KANDLER, Pel fausto, n. mj.; C. DE FRANCESCHI, Storia, str. 344—346; M. PREMROU, Serie, str. 390; RITZLER - SEFRIN, Hierarchia, vol. VI, str. 334 i 372. Biskup Aldrago bio je rodom iz Trsta, gdje je bio kanonik i dekan. Bavio se poviješću i arheologijom. U Trstu je sudjelovao kod sređivanja državnog arhiva i najvažnije dokumente složio u zbirku nazvanu Codice piccardiano. Kao pićanski biskup želio je pokupiti i oteti zaboravu povijesne podatke koji se odnose na biskupiju i predšasnike. Godine 1785. tj. još prije ukinuća biskupije bio je imenovan senjsko-modruškim biskupom.

60 Vrijeme je najintenzivnijeg „terezijanizma", kad je Bečki dvor radikalnim zahvatima htio Katoličku crkvu pretvoriti u državnu crkvu. Usp. H. JEDIN, Velika povijest Crkve, sv. V, str. 434; L. TODESCO, Storia della Chiesa, str. 38—39; J. BUTURAC - A. IVANDIJA, Povijest, str. 220—226.

61 Vidi bilj. 20.

62 Sva su ta prava osim najnovijih navedena u Urbaru: vidi bilj. 9.

63 Hierarchia catholica, sv. VI, str. 334, bilj. 1 navodi da je 1766. u samom gradiću Pićnu živjelo oko 200 stanovnika.

64 Vjerojatno je biskup mislio na tri crkvice u Škopljaku, dvije u Tupljaku i četiri na Pićanštini od kojih postoji još samo područna crkva svete Katarine.

65 Biskup opisuje raniju crkvu koja je bila u fazi obnavljanja i proširivanja.

66 Župa Gračišće imala je više crkava negoli sam Pićan s područnicama. Danas postoje ove crkve: župna sv. Vida, sv. Blaža i Eufemije, sv. Antuna, Majke Božje na Placu, Žalosne Gospe na Kalvariji, sv. Apolonije, sv. Jurja i sv. Križa. Postoje i lokaliteti nestalih crkava: sv. Pankracija, sv. Leonarda, sv. Jelene, sv. Šimuna, sv. Kristofora, sv. Trojice, sv. Cecilije i sv. Endre (možda Andre ili Ezdra!).

67 Vidi bilj. 55.

68 Prema upisima u Knjizi ređenja u pićanskoj katedrali od 1632. do 1783. biskupi su redili sve domaće svećenike, zatim iz pulske, porečke, novigradske, tršćanske, oglejske, ljubljanske,

grazke, senjsko-modruške, krčke i osorske biskupije. Od redovnika redili su franjevce, pavline, augustince i druge iz susjednih provincija.

69 Jedini biskup koji prizna da ne zna govoriti hrvatski.

70 Vidi bilj. 9.

71 Proučavajući raniju povijest Istre Kandler je lokalizirao u pićanski biskupski ager jezgru Istarske Sklavonije (Hrvatske) srednjega vijeka od IX. do XV. vijeka. Hrvati prve kolonizacije suživjeli su se i stopili s preživjelim Keltima i Latinima prihvativši kršćanstvo. Usp. P. KANDLER, Notizie storiche di Montona, Trieste 1875, str. 66. Kandlerovo mišljenje donosi i G. PESANTE, La Liturgia slava, str. 97.

72 O protestantima i o protestantizmu u ovoj maloj biskupiji gotovo da se nije pisalo. Prva se dva biskupa dotiču u svojim relacijama te pojave na granici biskupije. Biskup Reitgartler (1570—1600) u izvještaju Svetoj Stolici iz 1589. spominje da su jedini Luterovi sljedbenici u biskupiji zakupac sela Čepić i njegova žena koji rijetko kada dolaze na svoj posjed. Izgleda da su ti i drugi susjedni protestanti biskupov život izvrgavali životnoj opasnosti, kako se on tuži u relaciji iz 1593. Biskup Zara (1601—1621) u relacijama iz 1606. i 1614. nabraja tri plemićke porodice u Čepiću koje se smatraju protestantima i navodi njihova prezimena: Borghen, Barbo i Nikolić. Biskup je posjećivao spomenute plemiće i nagovarao ih da se vrate katoličkoj vjeri, u čemu je imao i uspjeha, dok je tvrdokorne i ustrajne dao potjerati iz biskupije snagom dekreta nadvojvode Ferdinanda iz 1598. godine.
Valja napomenuti da su iz neposredne blizine, preko rijeke Raše, iz Labina potjecali franjevac Baldo Lupetina i njegov nećak i učenik Matija Vlačić-Ilirik, zagrijani i gorljivi širitelji protestantizma u rodnom kraju i u mletačkoj Istri, dok je austrijskoj Istri isto činio Stjepan Konzul Istranin, svećenik rodom iz Buzeta. On je koncem 1562. godine posjetio Pazin i, vjerojatno, više svećenika u Pićanskoj biskupiji. U toj maloj biskupiji nije mogao stvoriti neki centar za širenje novih ideja već je izabrao Pazin, koji je tada bio političko-upravno središte grofovije, ali pod crkvenom jurisdikcijom porečkoga biskupa koji je živio u mletačkoj Istri imajući slab utjecaj i gotovo nikakvu vlast preko granice. Pićanski je biskup lako mogao bdjeti nad svojom biskupijom, ali nad Pazinom nije imao jurisdikciju. Veći dio klera bio je neuk, nedorastao za nove ideje koje je Konzul širio i već posjedovao staroslavenske misale i brevijare te im hrvatske protestantske knjige nisu bile naročiti mamac. Kler pićanske biskupije ostao je ortodoksan, jedino su Gračišćani Franjo Hlaj i Ivan Fabijanić prigrlili nove ideje i prihvatili sudjelovanje kod prijevoda i redakcije nekih knjiga Novoga zavjeta zajedno sa svećenicima Cvečićem i Živčićem iz Pazina. Pitanje je koliko su ovi Konzulovi pristaše i suradnici bili sposobni i dorasli za taj posao. I honorar nije bio naročit: za jednu forintu trebalo je prevesti i ispraviti 15 tiskanih folija teksta. Iz dopisivanja Kirschperger-Barun Ungnad saznaje se da se protestantske knjige gotovo nisu prodavale u austrijskoj Istri, jer se radi o kraju „koji je samo malo rasvijetlila Božja riječ". Za taj neuspjeh bit će presudniji drugi razlozi kao nepismenost hrvatskog stanovništva te lojalnost i vjernost Crkvi većine svećenika. Hrvatske su protestantske knjige mogli nabavljati jedino oni svećenici koji su pristajali uz nove ideje i po koji rijetki pisar hrvatskih komuna, dok su činovnici i službenici grofovije nabavljali njemačke knjige. I Hlaj i Fabijanić bili su sporedne figure istarskog protestantizma. Nigdje nije dokumentirano njihovo protjerivanje iz grofovije, dapače je Fabijanić još 1571. bio upravitelj hospicija Mosconi u Pazinu. Pazinski kapetan Adam Schwetkovich (1558—1570), koji je sam potajno podržavao protestantizam kao i drugi službenici grofovije, nije ih progonio, dok je dao simbolički (in effigie) javno spaliti vatrenog propovjednika Živčića, koji je tada bio na sigurnom, negdje na Barbovim posjedima u unutrašnjosti. Gorljiviji širitelji protestantizma u Pićanskoj biskupiji bili su spomenuti plemići Borghen, Barbo i Nikolić. Najborbeniji bili su plemići Barbo, vlasnici Kožljaka i nekih posjeda u pićanskoj biskupiji. Ta je porodica dala i jednog biskupa, Barbo Ivana koji je vodio pićansku biskupiju od 1526. do 1547. godine. Njegov nećak Franjo Barbo pružio je utočište Živčiću i Cvečiću kad su kao protestantski propovjednici bili protjerani iz Pazina i povjerio im odgoj svoje djece. Franjo Barbo bio je zadužen za širenje hrvatskih protestatnskih knjiga u Rijeci i u susjednim zemljama. U zabitnom kožljačkom kaštelu imali su konspirativno sastajalište protestanti i simpatizeri kako je na procesu u Labinu 1580. priznao labinski postolar Ivan Librić. Kad je Cvečić doznao da ga pulski biskup Barbabianca, pod čiju je jurisdikciju spadao Kožljak, kani uhititi, pobjegao je u Kranjsku. Braća Franjo i Juraj Barbo žestoko su prosvjedovali na saboru u Ljubljani 1579. protiv progona Cvečića, budući da je isti sabor samo godinu ranije bio to zabranio. Usprotivili su se i odluci sabora da riječki kapetanat zabrani prolaz protestantskim propovjednicima za Istru. Na tim saborima sudjelovali su redovito i pićanski biskupi.
Istarski protestantizam treba promatrati u širim okvirima, najprije u sastavu akvilejskog patrijarhata koji je bio na vjetrometini više nacionalnosti i političke podijeljenosti između Habsburgovaca i Mlečana. Nadvojvoda Karlo podržavao je katolike, ali nije progonio protestante, vjerojatno uvjetovan novčanom pomoći koju su mu protestantski plemići pružali u obrani od Turaka. Nadvojvoda Ferdinand uveo je 1590. čvrstu ruku protiv protestanata u svojim zemljama; 1598. proskribirao je protestantizam u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj zajedno s austrijskom

Istrom; otvarao je isusovačke zavode i za pićansku stolicu predložio mladog, ali mudrog i pouzdanog biskupa Antuna Zaru. Usp. M. MIRKOVIĆ, Matija Vlačić Ilirik, Zagreb 1960; C. DE FRANCESCHI, I castelli della Val d'Arsa, Parenzo 1900; isti, Storia documentata; M. PAVAT, La Riforma tridentina; G. CUSCITO, Sinodi e riforma cattolica nella diocesi di Parenzo, AMSI, Trieste 1975; T. UJČIĆ - V. UJČIĆ, Pazin 1953, str. 22; L. TACCHELLA, Il cardinale Agostino Valier e la riforma tridentina nella diocesi di Trieste, Udine 1974, str. 35–56; C. DE FRANCESCHI, L'Istria, Parenzo 1879, str. 290–295.

RIASSUNTO

La penisola istriana fu dai primordi del cristianesimo divisa nelle diocesi di Trieste (Trst), Capodistria (Kopar), Cittanova (Novigrad), Parenzo (Poreč), Pola (Pula) e Pedena (Pićan). Probabili sedi vescovili furono pure Sipar presso Umago (Umag) e Cissa presso Rovigno (Rovinj). La piccola diocesi di Pedena (Petena, Pethena, Petina, Piben, Pićan) comprendeva 12 parrocchie e 6 cappellanie. Le sue origini sono leggendarie, però la sua costituzione si può inserire ai tempi della dominazione bizantina dell'Istria, cioè nella prima metà del sesto secolo. Frammentarie sono le notizie di questa diocesi attraverso i secoli fino alla soppressione, avvenuta nel 1788 per ordine dell'imperatore Francesco Giuseppe.

In questo saggio viene esposto il sommario delle relazioni ai Sacri limiti dei vescovi petinesi: Reitgartler, Zara, Coronini, Marenzi, Vaccano, Jančić – de Tauris, Raunach, Gaus, Cecotti e Piccardi. Questi vescovi hanno inviato alla Santa Sede 24 relazioni sullo stato della loro diocesi dall'anno 1589 al 1780, trattando vari ed interessanti argomenti religioso-morali, economico-politici e socio-culturali del clero e dei fedeli. Le sopraccennate relazioni si conservano nell'Archivio Segreto Vaticano.